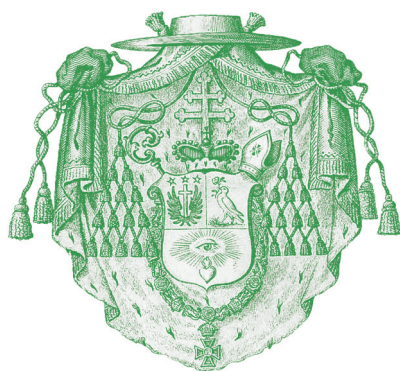

MAGYARORSZÁG EGYHÁZMEGYÉI
ÉS FŐPÁSZTORAI

1804–1918

I/2.

COLLECTANEA STUDIORUM ET TEXTUUM

CLASSIS III, FASC. I-2

MAGYARORSZÁG EGYHÁZMEGYÉI ÉS FŐPÁSZTORAI

INTÉZMÉNYTÖRTÉNETI – ÉLETRAJZI LEXIKON
1804–1918

Szerkesztette

SZIRTES ZSÓFIA, TUSOR PÉTER, RUPERT KLIEBER

Szerkesztőtársak

FAZEKAS ISTVÁN & FORGÓ ANDRÁS

BUDAPEST

2024

COLLECTANEA STUDIORUM ET TEXTUUM

CLASSIS III, FASC. I-2

A BESZTERCEBÁNYAI
EGYHÁZMEGYE ÉS PÜSPÖKEI

BUDAPEST

2024

Bibliotheca Historiae Ecclesiasticae Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nuncupatae
Series II: Collectanea Studiorum et Textuum

sub Alto Patrocinio Em.mi ac Rev.mi

P. Card. ERDŐ

fundavit ac moderatur

P. TUSOR

Kiadja a Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport
és a HUN-REN BTK Moravcsik Gyula Intézet

A lexikon alapjául szolgáló kutatás az MTA-PPKE 'Lendület' Egyháztörténeti Kutatócsoport
(LP 2012/53; Kcs. 30207) szervezésében, az MTA TKI támogatásával 2012–2017 között folyt.

A szócikkek a *Die Bischöfe der Donaumonarchie 1804 bis 1918. Ein amtsbiographisches Lexikon. Band I: Die röm.-kath. Kirchenprovinzen Gran, Kalocsa, Erlau im Königreich Ungarn*, hg. von RUPERT KLIEBER, unter Mitarbeit von PÉTER TUSOR (Berlin, Duncker & Humblot, 2020) bevezetőinek és biogrammainak magyar nyelvű, javított és részben átdolgozott változatai.

<http://institutumfraknoi.hu>

© *The authors and the editors*, 2024

ISSN 2732-0790

ISBN ebook 978 963 416 435 7

ISBN ebook 978 963 416 392 3 (összkiadás)

Felelős kiadó: a sorozat szerkesztője

Szerkesztette, szedte és tördelte: a *Typographia Pannonica*

Olvasószerkesztő: Lőrincz Zita

Kiadásra előkészítette: a GONDOLAT Kiadó

TARTALOM

I-2. Besztercebányai egyházmegye / Dioecesis Neosoliensis

I-2-0. A besztercebányai egyházmegye 1804–1918 között (Bernard Jozef Meliš OP, Rupert Klieber)	7
I-2-1. ZERDAHELYI GÁBOR, 1801–1813 (Gabriel Brendza, Rupert Klieber)	12
I-2-2. MAKAY ANTAL, 1819–1823 (Rétfalvi Balázs)	15
I-2-3. BELÁNSZKY JÓZSEF, 1824–1843 (Bernard Jozef Meliš OP, Rupert Klieber)	18
I-2-4. RUDNYÁNSZKY JÓZSEF, 1845–1850 (Bernard Jozef Meliš OP, Rupert Klieber)	21
I-2-5. MOYZES ISTVÁN, 1851–1869 (Bernard Jozef Meliš OP, Rupert Klieber)	24
I-2-5.a SZUPPÁN ZSIGMOND, 1870/71 (Bernard Jozef Meliš OP, Rupert Klieber)	29
I-2-6. IPOLYI ARNOLD, 1872–1886 (Tóth Krisztina)	32
I-2-7. BENDE IMRE, 1887–1893 (Viliam Judák, Rupert Klieber)	38
I-2-8. RIMELY KÁROLY, 1893–1904 (Bernard Jozef Meliš OP, Rupert Klieber)	42
I-2-9. RADNAI FARKAS, 1904–1920 (Gabriel Brendza, Rupert Klieber)	44
<i>Rövidítések</i>	49
<i>Képarchívum</i>	51

I.2. BESZTERCEBÁNYAI EGYHÁZMEGYE DIOECESIS NEOSOLIENSIS

I.2.0. A BESZTERCEBÁNYAI EGYHÁZMEGYE 1804–1918 KÖZÖTT

A püspökség alapítása, területe és intézményei

Az egyházi struktúrák első nyoma a régióban a 7. és 8. századra vezethető vissza. A terület a nyitrai fejedelemség része volt, amelyet egyházilag eredetileg Aquileából, Salzburgból és 828 után Passauból igazgattak. E kezdemények a morva fejedelemség hanyatlásával elenyésztek. A máig folyamatosan fennálló egyházszervezet léte az esztergomi érsekség 1000 körüli megalapításával vette kezdetét. A besztercebányai egyházmegye későbbi területe az esztergomi érsekek joghatósága alá tartozott és a következő évszázadokban főesperességekre, majd később további alesperességekre tagolódott.

A besztercebányai püspökséget 1776-ban az esztergomi territóriumából hasították ki. Területe a túlnyomórészt szlovákok lakta Zólyom, Turóc és részben Hont, Bars és Nyitra vármegyékből állt és több mint 5424 négyzetkilométert tett ki. VI. Pius *Regalium principum* kezdetű, 1776. március 13-án kelt alapító bullája kánonjogilag legitimálta a három új püspökség, Besztercebánya, Rozsnyó és Szepes Mária Terézia királynő általi alapítását. Székesegyháznak a besztercebányai egykori jezsuita templomot tették meg. Az első főpásztor, Berchtold Ferenc († 1793) törekedett az infrastruktúra kiépítésére és néhány meghatározó intézkedést tett. A püspöki iroda és rezidencia – benne könyvtár és levéltár – létesítésére irányuló nagyszabású építkezést még a befejezés előtt tűzvész sújtotta. Ezt követően a főpásztorok többnyire a mintegy 50 kilométerre fekvő szentkereszti (Garamszentkereszt/Žiar nad Hronom SK) püspöki palotában laktak, amely korábban az esztergomi érseké volt. Az ottani templom sírboltjába temették a legtöbb

besztercebányai püspököt. Berchtold az addigi esztergomi *rituale* helyett bevezette a rómaít és megtette az első lépéseket annak érdekében, hogy elforduljon a merev jozefinizmustól. A hat kanonokból álló, először 1776. december 19-én ülésező káptalan feladata volt a főpásztor támogatása a kormányzásban. A püspök hosszabb távolléte esetén a kanonokok püspöki konzisztóriumot alkottak az egyházmegye vezetésére. A püspökség papságát először Esztergomban vagy a pozsonyi generális szemináriumban képezték, majd többszöri kísérlet után 1807-ben sikerült felállítani egy saját besztercebányai szemináriumot. Itt az első 50 évben csak teológiai tárgyakat tanítottak, az azt megelőző filozófiát a növendékek Nagyszombatban, Nyitrán, Vácott vagy Egerben végezték el.

A püspökség népessége

A püspökség felekezeti viszonyai számos ponton atipikusak voltak. A reformátusok (1845: 2; 1892: 102) és főképp az ortodox keresztények (1892: 9) száma olyan marginális volt, hogy statisztikailag figyelmen kívül hagyhatók. A többi felekezet esetében azonban az érintett évtizedekben kicsi, de állandó változások figyelhetők meg (lásd táblázat).

Az 1912. évi sematizmus alapján nőtt a felekezeti különбözőség vagy a statisztika pontossága. A sematizmus szerint a megnevezett csoportokon kívül ekkor 216 görögkatolikus, 105 ortodox, 668 református, 12 unitárius és 11 „anabaptista” volt. Ami a házasságok jellegét illeti, 1842-ben 28 804 „tisztán katolikus” házasságkötést és 1613 úgynevezett vegyes házasságot jegyeztek fel, tehát a katolikus házastársak 2,7%-a élt vegyes házasságban. 1861-ben a katolikus házasságok száma 28 120-ra csökkent, a vegyes házasságoké azonban 1924-re nőtt, ezáltal a más felekezetűekkel házasodott katolikusok száma 3,3%-ra emelkedett. Ez egyúttal azt is jelentette, hogy a házas katolikusok száma – nyilván társadalmi okból – két évtized alatt 39%-ról 36,7%-ra csökkent. Majdnem azonos arányszámokat mutat az 1912. évi egyházmegyei statisztika (a katolikusok 37,4%-a házas, ebből 3,3% vegyes házasság – azaz 40 027 katolikus házasság; 2721 vegyes házasság); ehhez hozzáadódott még az addig mindössze 17 polgári házasságkötés. Az egyházmegye nyelvi megoszlásáról megállapítható, hogy a pasztoráció 90 plébánián (= 81%) kizárólag szlovákul zajlott. Azon plébániák száma, amelyekben magyarul is beszéltek, egyről ötre emelkedett; a plébániák 18%-ában kizárólag németül vagy németül is beszéltek (1893).

A besztercebányai püspökség felekezeti megoszlása

	Össz.	%	kat.	%	ev.	%	izr.	%
1813	187776		130487	69	56882	30	406	0,2
1821	188641		131915	70	56261	30	463	0,2
1842	215918;		152070	70	62522	29	1319	0,6
1866	224927		158341	70	62653	28	3927	1,7
1891	252440		180758;	72	65386	26	6186	2,5
1912	307103	+64	221254	72	77526	25	7311	2,4
1910 (orsz.)	18 M		9 M	49	1,3 M	7	0,9 M	5

Források: 1813., 1821., 1842., 1866., 1891. és 1912. évi szemafizmusok; ADRIÁNYI, Vaticanum

Az evangélikusok aránya a püspökség területén viszonylag magas volt, a lakosság szűk egyharmadáról azonban egynegyedére esett vissza. A katolikusok sokáig stabil számaránya végül észrevehetően jelentősebb lett. A legnagyobb növekedési arányt az izraeliták száma mutatta, amely azonban a 20. század fordulójára túlmént a tetőponton. A növekedés oka feltehetően főleg a migráció vagy a családtervezés és nem az áttérés volt. Valószínűleg más volt a helyzet az evangélikusoknál, mivel az egyházi hivatalviselők egyre erősebb nyomást gyakoroltak a gyermekek garantált katolikus nevelése érdekében. Emellett a katolikusoknál tilos volt a születésszabályozás, és mivel a 19. század második felében nagy arányban csökkent a gyermekhalandóság a jobb orvosi ellátottság és higiéniai viszonyok miatt, ez a katolikusok arányának növekedését eredményezte. (KLIEBER, *Bischofslexikon*, 62.)

Az egyházmegye struktúrája és fejlődése 1804–1918 között

A püspökség a pasztorációs infrastruktúra és a személyzet fejlesztése tekintetében kevés dinamikát mutatott. Miután Zerdahely püspök († 1813) tíz új plébániát alapított, a plébániák száma (111) gyakorlatilag változatlan volt (1912: 112); azokat négy főesperességre és 12 esperesi kerületre osztották. Hat kivételével mindnek volt kegyura (király: 40, Vallásalap: 8, nyitrai főpásztor: 10). A plébánosoknak 380 filiát kellett ellátniuk, őket 40 káplán támogatta (1887. évi adat). Bár a katolikusok száma 1821 és 1912 között közel 68%-kal nőtt, a világi

papok száma 188-ról 174-re csökkent. 1900-ban az egyházmegyében az egy papra eső hívek száma 1212,8 volt, amellyel a magyarországi egyházmegyék sorában a középmezőnyben helyezkedett el. A papnövendékek száma sokáig stagnált (1822: 23; 1887: 28), majd végül jelentősen emelkedett (1900: 42, 1912: 53). 1819 és 1871 között a püspökségből csupán öt fiatal papot küldtek a bécsi *Augustineumba* (*Frintaneum*) teológiai továbbképzésre. A piaristák két rendházának bezárása után a helyi férfirendek végül egy ferences kolostorra korlátozódtak (1911: 12 pap, 3 testvér). Később azonban a világháborúig három női szerzetesrend érkezett öt rendházzal, amelyekben 1913-ban összesen 38 szerzetesnő élt és működött. A püspökség elemi iskolákat (1866: 13 534 diák), Besztercebányán egy katolikus gimnáziumot, Korponán egy technikumot, Körmöcbányán egy reáliskolát, Besztercebányán 1856-tól tanítóképzőt működtetett. A katolikus iskolák száma az állami oktatási törekvések (*Lex Apponyi*) következtében 178-ról (1891) 134-re (1912) csökkent.

A püspökség történetébe jelentős változást hozott az 1848/49-es forradalom és szabadságharc. Területe a résztvevő hadseregek felvonulási térsége volt, másrészt az eltörölt tized kiesése a papság és a katolikus intézmények számára óriási anyagi kárt jelentett, amelyet az 1850-es években csak részben sikerült kiegyenlíteni a szociális és a kongrua-intézkedésekkel, valamint a hívek természetbeni hozzájárulásával. Moyzes püspök egyházkormányzása (1851–1869) több tekintetben is kiemelkedő jelentőségű volt, ezért az egyházmegyei történetírás a püspökség mintegy második alapítójaként ünnepli (lásd életrajzát). Halála után a növekvő magyarosítási nyomás során növekedtek az etnikai feszültségek, amelyek kétségtelenül hatással voltak a pasztorációs hangulatra is.

A besztercebányai püspökök hivatali ideje 1804 és 1918 között

	<i>Előző hivatal</i>	<i>Hivatalba- lépés*</i>	<i>Élet- kor</i>	<i>Hivatalviselés vége**</i>	<i>Időtár- tam</i>	<i>Átbelye- zés</i>
1. Zerdahelyi Gábor (1742–1813)	-	1801. 03. 25.	59	1813. 10. 05. <i>Üresedés: 66 hó</i>	12	-
2. Makay Antal (1756–1825)	-	1819. 04. 1	63	1823. 11. 24. <i>Üresedés: 5 hó</i>	4	Veszprém
3. Belánszky József (1769–1843)	-	1824. 04. 27.	55	1843. 01. 03. <i>Üresedés: 30 hó</i>		19
4. Rudnyánszky József (1788–1859)	-	1845. 07. 15.	57	1850. 03. 14. <i>lemond.</i> <i>Üresedés: 16 hó</i>	5	-

5. Moyzes István (1797–1869)	-	1851. 07. 23.	54	1869. 07. 05. Üresedés: 34 hó	18	-
5a. ***Szuppán Zsigmond (1814–1881)	-			Lemondás		-
6. Ipolyi Arnold (1823–1886)	-	1872. 05. 02.	49	1886. 06. 07. Üresedés: 12 hó	14	Nagyvárad
7. Bende Imre (1824–1911)	-	1887. 05. 24.	63	1893. 01. 19. Üresedés: 8 hó	6	Nyitra
8. Rimely Károly (1825–1904)	-	1893. 09. 14.	68	1904. 01. 13. Üresedés: 9 hó	10	-
9. Radnai Farkas (1848–1935)	-	1904. 09. 29.	56	1920. 12. 16. (lemondás)	15	-
			Átlag: 58 év	Üresedés átlaga: 23 hó	Átlag: 11 év	

* A beiktatás (*installatio*) vagy székfoglaló (*intbronisatio*) dátuma.

** Az elhalálozás vagy az új hivatalba történő királyi kinevezés pápai megerősítésének (*praeconisatio*) dátuma.

*** A királyi kinevezés dátuma 1870. március 23., a pápai megerősítése 1870. június 27., de székét nem foglalta el.

A kilenc releváns besztercebányai hivatali periódust összevetve látszik, hogy a rosszul javadalmazott besztercebányai főpapi széket mindig a püspöki pályafutásuk elején álló prelátusokkal töltötték be, ennek ellenére csupán három esetben szolgált ugródeszkául egy tekintélyesebbnek ígérkező püspökséghez. Az 1880-as évekig a viszonylag gyakori püspökváltások után hosszú üresedések következtek, amelyek többnyire jóval több mint egy évig tartottak. (KLIEBER, *Bischofslexikon*, 63.)

Az egyházmegye története 1918 után

A trianoni békediktátum következtében a püspökség egésze az újonnan alapított Csehszlovák Köztársaság területéhez került, ezért csak csekély mértékű újjászervezésre volt szükség. A régi rendszer utolsó főpásztorát, Radnai Farkas püspököt, aki elutasította az új államjogi helyzetet, 1919-ben kiutasították az országból. Jelenleg a pozsonyi főegyházmegye *suffraganeus* egyházmegyéje.

• *Források:* Schem. Neosolien. 1813, 1821, 1842, 1866, 1891, 1900, 1912; Vaterländische Blätter 20. II. 1813. • *Irodalom:* ADRIÁNYI, *Vaticanum*; BALÁŽ, *Banskobystrického biskupstva*; BALOGH–GERGELY, *Egyházak*; BOROVÍ JÓZSEF, *Az esztergomi érseki egyházmegye felosztása*, Buda-

pest 2000; DÓKA KLÁRA, *A nyitrai, besztercebányai és szepesi püspökség birtokai a 18–19. század fordulóján*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 2000, 1–4: 133–151; HC VII–IX; HRABOVEC, *Die Ernennung*, 13–21; KONIAROVÁ, *Banskobystrickej diecézy*; LACKO, *Banskobystrické biskupstvo*; SALACZ GÁBOR, *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt*, München 1975; *Schem. hist. Neosolien*. 1876; SZTYAHULA LÁSZLÓ, *Felső-Magyarország katolikus egyházi közigazgatása 1918–1925 között*, Trianon és az egyházak (szerk. Zombori István), Budapest 2022, 13–39.

- KLIEBER, *Bischofslexikon*, 61–64.

BERNARD JOZEF MELIŠ OP–RUPERT KLIEBER szócikkét

fordította: SZIRTES ZSÓFIA

lektorálta: TENGELY ADRIENN

I.2.1. ZERDAHELYI GÁBOR, NYITRASZERDAHELYI (1742–1813)

Besztercebánya, 1801. március 25. – 1813. október 5.

Z. régi nemesi családból származott; 1742. október 16-án született a Nyitra vármegyei Szerdahelyen (Nyitraszerdahely/Nitrianska Streda SK). Apja, Zerdahely Imre eredetileg evangélikus vallású volt, majd konvertált. Anyja, a Bossányi nemesi családból származó Anna hosszú ideig ellenezte, hogy fia papi pályájára menjen. Z. 1757-ben felvételt nyert a klérus soraiba; 1758–1762 között a pozsonyi Szent Imre-szemináriumban (*Emericanum*) tanult. A filozófiai képzést a nagyszombati generális kollégiumban végezte; filozófiai magiszteri dolgozatát Batthyány József († 1799) kalocsai érseknek ajánlotta.

1761-ben Rómába ment; az ottani pápai szemináriumban, a *Palazzo Sant' Apollinare*-ben található *Collegium Germanicum-Hungaricum* növendékeként végezte a teológiát. Római tartózkodása során több szentszéki bíboros jóindulatát megnyerte, és később levelezés útján is kapcsolatban maradt velük. 1764-ben a lateráni Keresztelő Szent János-székesegyházban vette fel az alsóbb rendeket Marcantonio Colonnától, XIII. Kelemen általános helynökétől. Pápai diszpenzációval, a kánoni korhatár elérése előtt 18 hónappal, 1765. március 17-én szentelték pappá. Tanulmányait Barkóczy Ferenc esztergomi érsekről szóló dolgozatával zárta. Pápai ajándékokkal tért

haza. 1765. március 17-én, Barkóczy érsek halála előtt egy nappal érkezett meg Pozsonyba. Néhány hónapig Pesten szolgált káplánként, majd Grassalkovich I. Antal gróf († 1771) rábízta a vadkerti (Érsekvadkert) plébániát, ahol két évig működött. 1767-ben a kerület helyettes-főespere-sévé választották, nem sokkal később Bányai László káptalani helynök titkára, 1768-ban pedig a püspöki iroda igazgatója lett. 1771-ben a pozsonyi székeskáptalan egy megüresedett javadalmába ajánlották, február 11-én azonban az esztergomi káptalan kanonokjává nevezték ki. 1772-től a nagy múltú esztergomi Szent István-szeminárium prefektusa lett, közben elnyerte a poroszloi apáti címet és javadalmat. 1774-től a prímási birtokok igazgatója lett.

Z. rangidős kanonokként és jószágigazgatóként jelentős szerepet játszott az 1766 óta üresedésben lévő esztergomi érsekségben. Az 1776-ban beiktatott gróf Batthyány József prímás érsek szolgálatai méltatásaként a prímási főszentszék ülnökévé és bírójává tette meg, és kieszközölte kurzolai (Korčula HR) címzetes (választott) püspöki kinevezését. II. József a többi méltóságviselővel együtt őt is elbocsátotta hivatalából, majd II. Lipót 1791-ben visszahívta. A bírósági működésével kapcsolatos peres iratok a garamszentkereszti (Žiar nad Hronom) püspöki könyvtárban találhatók.

1800. augusztus 16-án a király besztercebányai püspökké nevezte ki, amelyet a pápa december 22-én erősített meg. Az ünnepélyes beiktatásra 1801. március 25-én került sor. Z. ebből az alkalomból saját költségén ki nyomtatta Paolo Segneri SJ († 1694), kora befolyásos papnevelőjének és Lodovico Antonio Muratori reformteológus mentorának *Summa pastoralis officii parochi* című munkáját, amelyet az egyházmegye papjainak ajánlott. Érkezése első évfordulóján újranyomtatta a besztercebányai egyházmegyei statútumokat. 1802 márciusában a székeskáptalannal egyházlátogatásba kezdett, amely 1805 júniusában zárult. Z. a jól dokumentált vizitáció három évében bejárta hegyvidéki püspöksége összes plébániáját, és mindenhol kiszolgáltatta a bérmlás szentségét. A jelentések szerint papságával szemben jóindulatú, a szegényekkel szemben nagyvonalú volt. A felmérés eredményeképp a királyi kormányzat jóváhagyásával új plébániákat alapított Zólyombúcsón (Budča SK), Bisztricsényben (Bystrica SK), Zólyommiklóson (Detvianska Huta SK), Dóvalon (Donovaly SK), Polhorán (Erdőköz, Pohronská Polhora SK), Kövesmocsáron (Mojčiar SK), Szebeden (Sebedražie SK), Kalinkán (Végleskálnok, Vigl'ašská

Huta-Kalinka SK), Kékellőn (Krahule SK) és Rudnón (Rudno had Hronom SK). Garamszentkereszten (Žiar nad Hronom SK), a besztercebányai püspökök nyári rezidenciájának helyszínén új templomot és püspöki sírhelyet építtetett, amelyet 1812-ben, Szent Kereszt ünnepén (szeptember 14.) szenteltek fel.

Z. fontos törekvése volt az addig hiányzó papnevelő intézet építése. 1802. december 29-re Besztercebányára összehívta az összes helyettes-főesperest és a papság képviselőit, hogy e célját megbeszéljék, és gondoskodott a szükséges eszközök beszerzéséről, amelyhez a megüresedett esztergomi érsekség jövedelmeit is felhasználhatta. Az építkezés 1805-ben kezdődött; Z. a szemináriumot 1807-ben, Borromeo Szent Károly ünnepén (november 4.) szentelte fel. A szeminárium könyvtárát alapvető teológiai irodalommal látta el. Az akkoriban jelentős drágulás miatt komoly nehézséget okozott a szeminárium működtetésének anyagi biztosítása, amelyet csak 1811-ben sikerült megoldani a tanárok fizetésére szánt pótlék biztosításával. Z. ezen felül támogatta a többi tudományos intézményt is. Garamszentkereszten könyvtárat létesített, amelyet nemzetközi provenienciájú, értékes teológiai, történeti és irodalmi állománnyal gyarapított, és amely végül mintegy 6000 kötetet ölelt fel. Z. 1813. október 5-én a kora reggeli órákban szívinfarktust kapott. Három nappal később, az újonnan épített garamszentkereszti püspöki sírboltban temették el.

• *Művei*: *Oratio ad Suam Majestatem [...] dicta Viennae [...]*, Pest 1795; *Statuta ecclesiastica Dioecesis Neosoliensis*, Banská Bystrica 1802; *Ceremoniae Missae solemnis*, Banská Bystrica 1805; *Sermo occasione consr. Ecclesiae S. Crucis*, Banská Štiavnica 1811. • *Források*: Magyar Hírmondó 1801, I, 483–485, 769–776. • *Irodalom*: HC VII–IX; KONIAROVÁ, Banskobystrickej diecézy; ANNA KONIAROVÁ ET AL., *200 rokov Kňazského seminára v Banskej Bystrici 1807*, Badín 2007; SBS, V, 210; *Schem. hist. Neosolien*. 1876; VOJTECH STRELKA, *Serdabeli* (Szerdabelyi, Zerdabelyi) *Gabriel*, LKKOS, 1221–1222; WURZBACH; ZELLIGER, 572.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 64–66.

BERNARD JOZEF MELIŠ OP–RUPERT KLIEBER szócikkét

fordította: SZIRTES ZSÓFIA

lektorálta: TENGELY ADRIENN

I.2.2. MAKAY ANTAL (1756–1825)

Besztercebánya, 1819. április 18. – 1823. november 24.

Veszprém, 1824. március 25. – 1825. január 8.

1756. február 24-én született Rozsnyón nemesi családba, Makay Ferenc bíró és a kismemesi származású szkárosi Nagy Mária gyermekeként. A család a makói és geleji nemesi előnevet viselte. Tanulmányait Rozsnyón, Gyöngyösön és Egerben végezte. 1771-től az egri egyházmegye növendékeként filozófiát és teológiát tanult az ottani szemináriumban. 1779. február 27-én szentelték pappá, ezt követően a *Foglarianum* egri jogakadémia helyettes felügyelője, segédlelkész, és az egykori egri jezsuita gimnáziumban a latin nyelv tanára. Két évig káptalani teendőket is végzett. Eszterházy Károly püspök levéltárossá, majd irodaigazgatóvá tette. 1792-ben oldalkanonok, 1800-ban gágyi címzetes apát lett. A püspökség felosztásának és új-járendezésének tárgyalásakor 1804-ben a káptalan képviselője. 1805-ben székesegyházi főesperes, 1808-ban a Királyi Tábla prelátusa, 1816-ban a Hétszemélyes Tábla tagja lett. Elismerésének további jelei voltak egervári préposti (1809), makáriai választott püspöki (1816), zágrábi kanonoki és királyi tanácsosi kinevezése. A vármegyegyűléseken gyakran képviselte az egri káptalant.

1818. augusztus 7-én a király besztercebányai püspökké nevezte ki, majd VII. Pius pápa a december 21-i konzisztóriumon megerősítette kinevezését. Fischer István egri érsek szentelte fel 1819. március 25-én a pesti Egyetemi templomban. Székhelyét április 18-án foglalta el ünnepélyes keretek között. Hivatalba lépésekor M. megerősítette elődjei rendelkezéseit és statútumait, majd a káptalant és az espereseket módosító javaslatok kidolgozására szólította fel. Ezt követően hozzáfogott az egyházmegye kánoni látogatásához. Két éven belül beutazta majdnem az egész püspökség területét, három esperesi kerület kivételével, amelyeknek meglátogatásában betegsége gátolta. A vizsgálatok eredményeként az egyházmegyében 1820-ban négy – addig nem létező – főesperességet állított fel. 1821. november 27-én kétnapos egyházmegyei zsinatot hívott össze az 1822-re kitűzött pozsonyi nemzeti zsinat előkészítésére. A zsinat a papi fegyelemmel foglalkozott és átdolgozta az egyházmegyei statútumokat. Ezek új, nyomtatásban is megjelent formájukban nyolc részre tagolódtak az alábbi témák szerint: 1. az egyházmegye

határai és hivatalnokainak kötelessége; 2. a helyi kongregációk; az egyházi hivatalok és javadalmak adományozásának módjai; 3. a papok kötelességei (51 oldallal a legterjedelmesebb rész); 4. az idősek ellátása és a papi hagyatékok; 5. a papság életmódja; 6. az egyházi alkalmazottak feladatai és kötelességei; 7. a szerzetesrendek és a kolostorok statútumai; 8. egyházi tanárok, templomőrök és sírásók. M. betegsége miatt nem tudott részt venni a nemzeti zsinaton. A püspök törekedett gátat szabni az egyházmegye területén élő evangélikusok növekvő befolyásának, ebben 1822-ben Rudnay érsek segítségét kérve. Bár tervezte a káptalan, a székesegyház, a szeminárium és a püspöki gimnázium vizitációját, áthelyezése miatt erre már nem került sor.

A király 1823. március 7-én veszprémi püspökké és ezzel a magyar királyné kancellárjává nevezte ki. A Helytartótanács a kinevezés napján felszólította, hogy az új püspökségek rendbehozatalára és erősítési munkálatokra 60 000 forintot fizessen be. M. ellenkezett a felszólítással szemben, azonban nincs nyoma annak, hogy kapott-e bármilyen fizetési engedményt. Az áthelyezés pápai megerősítésére a november 24-i bíborosi konzisztóriumon került sor. A hivatalba lépés betegsége miatt hat héttel elhúzódtott. Az 1824. március 25-i beiktatási ünnepségre Sümegről vonult be fényes pompával. Az ünnepségre M. nem sajnálta a kiadásokat, ebből az alkalomból több mint ezer lámpással öltöztette fénybe a székesegyházat.

Rövid életű egyházkormányzása alatt sokat tett híveinek pasztorációja érdekében a tridentianus és a jozefinista eszmék mentén. Ahogy Besztercebánya esetében, úgy új székhelyén is alaposan előkészítette az egyházmegye kánoni látogatását, amelyhez előzetesen részletes kérdőíveket és instrukciókat küldött szét. A vizitációk során nagy érdeklődéssel volt az egyházi régiségek és a templomromok iránt, és búcsút hirdetett minden résztvevőnek, aki megfelelt az előírásoknak. A vizitáció végül csak néhány esperesség esetében valósult meg. M. néhány kezdeményezésével törekedett az egyházmegye szentségi életének serkentésére. 1824. májusi körlevelében szabályozta a bérmlás rendjét, kiemelve az alapos lelki felkészülést, amelyhez átfogó útmutatást adott a bérmlákozó ifjúság, a szülők, a bérmaszülők és a plébániai hívek számára. A hét éven aluliaknak megtiltotta a szentséghez való járulást, és szorgalmazta a betegek bérmlását. Fontosnak tartotta a bérmaszülők gondos kiválasztását és a szertartáson való méltó viselkedést. Az egyházmegye pasztorációjának hatékonysága érdekében tervezetet ké-

szített az esperesi kerületek új beosztására, de a megvalósításra már nem került sor. 1824-re egyházmegyei zsinatot tervezett, amelynek előkészítésére előző évben 12 tagú testületet hozott létre. Ebben az évben a székesegyházat rézlemezekkel fedette be.

A még csak 69 éves M. 1825. január 8-án, Sümegen bekövetkezett váratlan halála – melyet kéthetes hurutos lázat követő keringési elégtelenség okozott – minden folyamatban lévő és tervezett intézkedését megszakította. A megemlékezésekben „buzgó lelkipásztorként” és a magyar irodalom támogatójaként emlegetett M-t január 13-án a veszprémi székesegyház püspöki sírboltjába temették.

• *Művei*: *Positiones ex universa theologia*, Eger 1778; *Dictio ... episcopo Neosoliensi dum regimen almae dioecesis Neosoliensis ritu solennei capesseret Neosolii in ecclesia parochiali die 18. Apr. 1819. habita*, Neosolii é. n.; *Paraenesis ad sacram dioecesanam Neosoliensem primam sinodum in lib. reg. ac montana bujus nominis civitate, 5. et 6. calendas decembris anni 1821 collectam a [...]* dicta, Neosolii é. n.; *Constitutiones Ecclesiasticae Dioecesis Neosoliensis*, Neosolii 1822 • *Műveinek jegyzéke*: PETRIK, II/2, 659; SZINNYEI, VIII, 411. • *Források*: VÉL H I/1–2. Pfeiffer János hagyatéka, Püspökök; VÉL Püspöki kinevezések, fakultások, 241–251; VÉL Litterae Circulares VII. 1821–1830, 52–101, 52–58; VÉL Plébániai Levéltár, Veszprémi Plébánia iratai, Protocollum Defunctorum III, 1780–1828, 206; PL Rudnay Rel. No. 7/13, 15; BÓNIS GYÖRGY, *Útmutató az Esztergomi Prímási Levéltárhoz*, Budapest 1964, 454; MNL OL R 319 Klapka család levéltára, Makay Antal levelei 1818–1835; *Wiener Zeitung* 8. 1. 1819 és 11. 12. 1823; *Österreichischer Beobachter* 10. 5. 1819; *Neuer Nekrolog der Deutschen* 1825/2 [nekrológ]. • *Irodalom*: ÁDÁM, *A veszprémi székesegyház*, 448–452; HC VII–IX; HERMANN EGYED, *Az esztergomi érsek prímási szék betöltése a XIX. század első felében*, Századok 78 (1944) 1–3: 463; KONCZ, *Egri*, 169; PFEIFFER, 41; *Schem. hist. Neosolien*. 1876, 31, 32; VARGA TIBOR LÁSZLÓ, *Makay Antal püspök veszprémi bevonulása* (forrásközlés), Corde aperto: tanulmányok Kredics László nyolcvanadik születésnapjára (szerk. Hermann István–Karlinszky Balázs–Varga Tibor László), Veszprém 2012.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 269–271.

RÉTFALVI BALÁZS

I.2.3. BELÁNSZKY JÓZSEF [BELÁNSKY] (1769–1843)

Besztercebánya, 1824. április 27. – 1843. január 3.

1769. június 20-án született ikertestvérével együtt Kiszucaújhelyen (Kysucké Nové Mesto SK), kismemesi családba, amelynek gyökerei a 17. századba nyúlnak vissza. Apja, Belánszky András volt a helyi polgármester, anyja Szidor (Sidor) Anna. B. az elemi iskolát szülőfalujában, a gimnáziumot Pesten és Budán járta ki. A filozófiát és a teológiai kurzus első részét 1786-tól a pécsi papnevelő intézetben végezte; utóbbit a váci szemináriumban fejezte be. A kánoni korhatár elérését követően, 23 éves korában, 1792. augusztus 12-én pappá szentelték, majd négy évig káplánként szolgált Tápióbicskén, Vereasegyházon, Vácon és Kosdon.

1796-ban a váci szeminárium rektorhelyettese lett, majd nem sokkal később rendkívüli tanárként szentírástudományokat is tanított. A rektorhelyettesi hivatalról 1799-ben lemondott, miután a kánonjog professzorának nevezték ki; 1801-ben a szeminárium rektorává lépett elő. Közben szentszéki házassági kötelékvédőként is működött. 1802-ben felvételt nyert a székeskáptalanba, ahol mesterkanonok lett. 1808-ban elnyerte a bátmonostori apáti címet. 1810-ben, miután váci székesegyházi főesperesi kinevezést nyert, letette szemináriumi rektori hivatalát. A székeskáptalanban 1816-ban mesterkanonokból őrkanonok lett. A művelt és jó kifejezőképességű kanonokként ismert B. számos világi reprezentatív és politikai funkciót is elvállalt. 1812-ben részt vett a magyar országgyűlésen, és gyakran képviselte a püspökséget és a káptalant Nógrád és Pest vármegye gyűlésein. Retorikai tehetsége miatt mindkét vármegye nemes követei ülnöknek választották, és gyakran bízták meg szónoki feladattal. Ezzel összefüggésben tette meg a király 1820. október 13-án a nyitrai káptalan nagyprépostjává. E minőségében 1822-ben részt vett a nemzeti zsinaton.

A király B-t 1823. március 4-én besztercebányai püspökké nevezte ki, amelyet Róma november 24-én erősített meg. Szentelésére 1824. február 8-án került sor Budán; ünnepélyes beiktatására pedig április 27-én (a korabeli sajtóban megjelent nekrológ szerint április 28-án). B. számára az új hivatal lehetőséget nyújtott arra, hogy műveltségét és szónoki tehetségét a nagyobb nyilvánosság előtt is bemutassa, valamint, hogy az irodalom és a tu-

domány támogatójaként léphessen fel. Mecénási tevékenységet folytatott különféle irodalmi művek és folyóiratok támogatásával. A magyar szerzők és kiadványok mellett szlovák nyelvű írók és kiadók, valamint egy Budán működő, a szlovák nyelv és irodalom kedvelőinek újonnan alapított egyesülete is élvezték támogatását; utóbbit pénzzel és könyvvásárlás által is segítette. Anyagilag támogatta Hollý János (Ján Hollý), külföldön is ismert szlovák költő összes verseinek kiadását is, amelyet a költő neki ajánlott és amelyen B. portréja is szerepel. B. műveltségéről tanúskodik időközben szétszóródott könyvtárának fennmaradt inventáriuma, amely a garamszentkereszti püspöki palotában található. A könyvtár 1839-ben mintegy 3000, latin, német, magyar, szlovák és francia nyelvű könyvet tartalmazott. Állománya kiterjedt többek között a patológia, a szentírás-tudomány, a történelem, a fundamentális teológia, a hagiográfia, az egyházjog és a politológia területére; ezen felül katalógusokat (például a bérmandókról), térképeket és atlaszokat is tartalmazott.

B. püspökként főként a kultúra és a tudományok iránt érdeklődött, de egyes szociális kezdeményezéseket is támogatott, anyagi ráfordítással vagy külön alapítvánnyal biztosította több intézmény működését. Közéjük tartozott az óhegyi (Staré Hory SK) papi otthon, a besztercebányai gyermekmegőrző, a körmöcbányai (Kremnica SK) püspöki kórház, továbbá az egyházmegyéje és szülőfaluja tanítói, valamint a konvertiták és rászorulóik javára tett alapítványok. A legjelentősebb összeget (minden más támogatás négyszeresét) mint alaptőkét a váci székeskáptalan rászoruló egyházmegyei diákokat támogató alapítványának adományozta. Az iskolák helyzetének javítására számos egyházi iskolát újjátartott fel, és támogatta a besztercebányai gimnáziumot, amelyet a kormányzat anyagi okokból be akart zárni. Végül a kormányzat és a város, illetve a püspök közötti szerződések által sikerült fenntartani az intézményt; ennek megfelelően B. 1830-ban kötelezte magát a tanári kar finanszírozására. Kérésére egyházmegyéjének több papja átvette a tanítást, ami ahhoz vezetett, hogy a besztercebányai tanári kart az iskola 1854. évi államosítását követően is nagyrészt papok alkották.

B. hivatalánál fogva tagja volt a magyar országgyűlésnek. E feladatára nagy hangsúlyt helyezett, ezért sokat tartózkodott egyházmegyéjén kívül. 1828-ban hivatalosan azzal bízta meg a besztercebányai székeskáptalant, hogy mint püspöki konzisztórium, távolléte alatt önállóan vezes-

se az egyházmegyét. A terület ennek megfelelően számos utasítást adott ki, és összesen 77 hónapig, azaz több mint hat évig felelt a püspökség vezetéséért. B. váci házassági kötelékvédői feladatköre óta intenzíven foglalkozott az úgynevezett vegyes házasságokkal, és kánonjogászként a katolikus szempontból rendezett viszonyokat sürgette. Rendeletek útján felszólította a papságot, hogy az ilyen eseteket táblázatba jegyezzék fel, törekedjenek a gyermekek megkövetelt katolikus nevelésének szigorú betartására, illetve építsék le a protestáns oldal ellenállását. E törekvése miatt B. tartósan maga ellen fordította a mérvadó protestáns köröket egyházmegyéjében és azon kívül is, és ez ahhoz vezetett, hogy hivatali utódjául olyan személyt kerestek, aki „toleráns felfogású”, és a protestánsokkal szemben engedékenységre törekszik. Pontosan nem határozható meg, B. mennyiben vett részt a magyar püspökök a házasság témájával kapcsolatos 1840. évi körlevelének megfogalmazásában. Egyházbizottsági képzettsége, korábbi politikai elkötelezettsége és egyházmegyéjén belüli magatartása arra engednek következtetni, hogy jelentős része volt benne. Az írás kizárólag katolikus menyasszony és protestáns vőlegény esetével foglalkozott, akiket katolikus gyermeknevelésre kötelezett, a papságnak csupán „passzív asszisztenciát” írt elő. Ez azt jelentette, hogy két-három tanú előtt, felszentelt helyen kívül, liturgikus öltözet (palást, stóla) nélkül lehetett esketni. A körlevél a bajor püspökök hasonló előírásait vette alapul, és 1841-ben XVI. Gergely pápa támogatását is elnyerte. B. ugyanabban az évben püspökségében Roskoványi Ágoston egri kanonoknak, a későbbi váci és nyitrai püspököknek a pápai primátusról szóló programadó értekezését is terjesztette.

B. 1842 végén súlyosan megbetegedett, majd 1843. január 3-án, 74 éves korában a garamszentkereszti püspöki palotában elhunyt. 1843. január 7-én, az ottani templom püspöki sírboltjában temették el.

• *Művei: Commentarii in Sanctam Scripturam*, Vacii 1798, kézirat [az 1917-es váci történeti névtár szerint a garamszentkereszti püspöki kastély könyvtárában őrizték]; *Institutiones historiae ecclesiasticae*, Vacii 1801, kézirat [az 1917-es váci történeti névtár szerint a garamszentkereszti püspöki kastély könyvtárában volt őrizték]. • *Források: Pester Tageblatt* 8. 6. 1841; *Századunk* 1843. 6. 1. 343–344.; Egyházi Tudósítások 1843, I, 265. • *Irodalom: BALÁŽ, Banskobystrického biskupstva*; HC VII–IX; E. JURKOVIČ, *Dejiny kráľovského mesta Banská Bystrica*, Banská Bystrica 2005; KONIAROVÁ, *Banskobystrickej diecézy*;

LACKO, *Banskobystrické biskupstvo*; LKKOS; SBS, I; *Schem. hist. Neosolien*. 1876; M. STRAŇAN, *Kysucké Nové Mesto, Žilina* 1998; *AVáczi egyházmegye történeti névtára*. Vác 1917, II, 691.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 67–69.

BERNARD JOZEF MELIŠ OP–RUPERT KLIEBER szócikkét

fordította: SZIRTES ZSÓFIA

lektorálta: TENGELY ADRIENN

I.2.4. RUDNYÁNSZKY JÓZSEF [RUDŇANSKÝ, DEZSÉRI] (1788–1859)

Besztercebánya, 1845. július 15. – 1850. március 14.

R. 1788. október 28-án született Nagyszombatban, Rudnyánszky Pál ügyvéd és Smrtník Klára elsőszülött fiaként. A szerteágazó régi nemesi család ősei a 14. századig vezethetők vissza. A Rudnyánszkyak az évszázadok során Nyitra vármegyéből kiindulva a Felvidék több régiójában megtelepedtek; a család számos tagja jelentős politikai és egyházi hivatalt töltött be. R. 1796-tól a nagyszombati, 1798-tól a pesti gimnáziumba járt. A pesti Központi Szeminárium növendékeként kezdte meg teológiai tanulmányait, amelyet később a bécsi *Pazmaneum* keretei között folytatott, és zárt le. 1812. február 23-án pappá szentelték, majd több évig káplán volt Léván (Levice SK), a budai Szent Anna-templomban és Óbudán. 1817-ben Esztergomba helyezték, ahol először az esztergomi helynöki kerület levéltárát vezette, majd 1820-tól helynökségi jegyzőként, 1822-től titkárként szolgált. 1832-ben meghívást kapott a székeskáptalanba, 1841-ben nógrádi főesperes lett. 1843-ban prinou-i (Thasszosz GR) címzetes apát, 1844-től általános helynök az esztergomi helynöki kerületben. Támogatta a reformkori magyar anyanyelvi törekvéseket.

A besztercebányai püspökséget két másik jelölt helyett R. nyerte el, a király 1844. augusztus 16-án nevezte ki. A pápai megerősítésre 1845. január 20-án került sor. Magasfokú képzettségén, jellemén és lelki rátermettségén kívül R. mellett szólt, hogy ismerte a régió három nyelvét, és a besztercebányai püspökség területén élő jelentős számú protestáns is elfogadta szemé-

lyét. Püspökké Kopácsy József esztergomi érsek szentelte 1845. június 8-án, székét a korabeli sajtó tudósítása szerint 1845. július 16-án foglalta el. R. nem sokkal hivatalba lépése után – a püspökség történetében először – általános helynököt nevezett ki. Püspöksége első éveiben nagy hangsúlyt helyezett a szociális és kulturális kezdeményezésekre; 1846-ban például papi nyugdíjalapot hívott életre.

R. életére nézve sorsszerű volt az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc alatti állásfoglalása, amelyet kezdeti tartózkodás után világosan kifejezésre juttatott. A tized megszüntetésével a papság elveszítette addigi jövedelmének jelentős részét, amelynek következményeit R. a kongrua bevezetésével jelentős mértékben enyhíteni tudta. 1848 márciusában más püspökökkel együtt szót emelt az ellen, hogy egy újonnan alapított minisztérium vegye át az uralkodó „apostoli jogait”, azaz hatáskörét egyházi ügyekben. 1848 végétől kezdve azonban egyre inkább Kossuth Lajos forradalmi kormánya mellett foglalt állást, anélkül, hogy radikalizálódott volna. 1848 októberében részt vett a magyar püspökök Pesten megrendezett konferenciáján, amely a kormányt támogató pástorlevélben fordult a hívekhez. Bár a dokumentumot nem írták alá, R. nagy valószínűséggel támogatta annak kibocsátását: 1849 elején ugyanis hasonlóképp fordult egyházmegyéjéhez. Híveit a császári csapatok elleni fegyveres ellenállásra, papjait az Országos Honvédelmi Bizottmány iránti engedelmességre szólította fel. Papjainak meghagyta, hogy az esetekért naponta misét mutassanak be a rendelkezés visszavonásáig. 1849 januárjában a szemináriumot sebesült honvédek rendelkezésére bocsátotta. A besztercebányai magyar kormánybiztos által rendezett 1849. május 24-i ünnepi gyűlésen, amelyen a debreceni országgyűlés legfőbb eredményeit, Magyarország függetlenné nyilvánítását és a Habsburg-ház trónfosztását ünnepelték, R. szabad ég alatt misézett, a magas rangú vendégeket díszlakomára hívta meg, amelyen pohárköszöntőt mondott az eseményekre. Elrendelte továbbá, hogy az eseményeket az egész vármegyében tedeummal ünnepeljék.

R. világos állásfoglalása ellenére nem kényszerítette egyházmegyéje papságát nézeteinek átvételére. A magyar hadsereg világosi fegyverletétele és az azt követő, politikai és egyházi körökben végrehajtott személyi tisztogatások után a klérus megköszönte e magatartását, és az 1849 augusztusában letartóztatott püspökért petícióban állt ki, amelyet mintegy 20 000 fő

írt alá. Miután kiderült, hogy a császár ilyen jellegű kérvényeket nem fogad el, a petíciót Karl Geringer császári biztosnak nyújtották át Selmecebányán (Banská Štiavnica SK), ám nem jártak eredménnyel. R-t októberben Pesten és Pozsonyon át Bécsbe vitték, ahol egy hadbíróság hat évi, Kufsteinben le-töltendő börtönbüntetésre ítélte. Michele Viale-Prela bécsi nunciusnak – aki nagyra becsülte R-t – végül csak a büntetés kezdete (október 31.) előtti este sikerült e rendelkezést megakadályoznia, elérve, hogy R. ideiglenesen a ferencesek bécsi kolostorának egy cellájában kapjon helyet. Viale-Prela később diplomáciai nyomást gyakorolva kifejezésre juttatta: egyházjogi szempontból elfogadhatatlan, hogy valakit egyoldalúan, állami rendelkezésre fosszanak meg egyházi hivatalától. Csak 1850-ben érte el a nuncius, hogy R. – akinek egészsége veszélyben forgott – öt hónap után ismét visszanyerje szabadságát. A nuncius végül kiegyezett a kormánnyal abban, hogy a püspök „önként” leköszön hivatalából. R. elveszítette ugyan minden javadalmát, ám továbbra is élvezhette püspöki méltóságát, rangjához illő nyugdíjat kapott, és lakhelyet választhatott valamelyik osztrák konventben. Remélt visszatérése Besztercebányára nem valósulhatott meg. Miután a császár formálisan kegyelemben részesítette, Scitovszky prímás tanácsára a visszavonulás mellett döntött, amely hivatalosan 1850. március 14-én következett be. A besztercebányai általános helynökkel nyílt levélben közölte, hogy a pápa „diszpenzáta” a püspökség vezetése alól. Az írás kifejezésre juttatta, mennyire szenvedett ebben a helyzetben, és közel érezte magát a halálhoz.

Miután elbocsátották a ferences kolostorból, az ágostonrendiek klosterneuburgi apátságába költözött. 1853. január 25-én Hainburgba, a magyar határ közvetlen közelébe telepedett át. Élete alkonyát végül Pozsonyban töltötte, ahol 1859. november 24-én, 71 évesen hunyt el. Az esztergomi bazilika sírboltjában temették el.

• *Művei: Die Ebe in einer Predigt dargestellt [...]*, Ofen 1817; *Gründe für die Mildtätigkeit gegen die Armen [...]*, Ofen 1817. • *Források: Nemzeti Újság* 1845. 8. 3., 485; *Religio* 1859, II, 350; *Magyar Sion* 1886, 844. • *Irodalom: ADRIÁNYI, Bach korszak; BALÁŽ, Banskobystrického biskupstva; Z. G. BALÁŽ, Jozef Rudňanský, [H. Albertová et al.], Významné osobnosti v dejinách Banskej Bystrice, Banská Bystrica 2010, 112–117; FAZEKAS, A bécsi Pázmáneum... hallgatói; HC VII–IX; HRABOVEC, Die Ernennung; EMÍLIA HRABOVEC, Revolúcia 1848 a katolícka cirkev v Uhorsku, Slováci v revolúcii 1848–1849 (szerk. Imrick Sedlák), Martin*

2000; E. JURKOVIČ, *Dejiny kráľovského mesta Banská Bystrica*, Banská Bystrica 2005; KOLLÁNYI, *Esztergomi kanonokok*, 454; KONIAROVÁ, *Banskobystrickej diecézy*; LACKO, *Banskobystrické biskupstvo*; LKKOS; LUKÁCS, *Vatican*; SBS, V; *Schem. hist. Neosolien*. 1876; ZELLIGER, 451.

- KLIEBER, *Bischofslexikon*, 69–71.

BERNARD JOZEF MELIŠ OP–RUPERT KLIEBER szócikkét

fordította: SZIRTES ZSÓFIA

lektorálta: TENGELY ADRIENN

I.2.5. MOYZES ISTVÁN [MOYSES] (1797–1869)

Besztercebánya, 1851. július 23. – 1869. július 5.

M. 1797. október 24-én született a Nagyszombathoz közeli Veszelén (Vígvár, Veselé SK). Szülei, Moyzes István és Masarovics (Masarovičová) Anna egyszerű parasztok voltak. M. hét éves korában elveszítette szüleit, ezért őt és lánytestvérét, Annát a Révay család jószágkormányzója, Jelencsik (Jelenčík) András nevelte fel. Az elemi iskolát szülőfalujában, a polgárit és a gimnáziumot 1806-tól Nagyszombatban járta ki. Kiemelkedő tanulmányi eredményei alapján felvételt nyert a nagyszombati szemináriumba, ahol 1813-ban kezdte meg a két éves filozófiai képzést. Ezután 1819-ig a pesti Központi Szeminárium növendékeként végezte a teológiát. A szlovák anyanyelvű, klasszikus nyelveket ismerő papnövendék Pesten megtanult németül, magyarul, franciául, és újabb szláv nyelvjárásokat is elsajátított. A kánoni életkor (23 év) betöltéséig a Liptai család nevelője volt Ipolyszécsénkén (Sečianky SK). 1821. január 14-i pappá szentelése után Szentendrén, Bozókön (Bzovík SK), Korponán (Krupina SK), Teszéren (Hontianske Tesáre SK) és Tölgyesen (ma Mogyoród része) volt káplán. 1828/29-ben a pesti Szent József plébániatemplom szlovák prédikátora volt, közben elvégezte a bölcsészkar doktori képzését.

1829 és 1847 között filozófiát és görögöt tanított a zágrábi Királyi Akadémián, de 1844-ig az esztergomi érsekség papja maradt. Horvátországi tartózkodása során magáévá tette a főképp Ján Kollár szlovák író közvetíté-

sében már Pesten megismert pánszláv eszméket. Gáj Lajos (Ljudevit Gaj) és Draskovich János (Janko Drašković) mellett M. is a horvát nyelv támogatása és elismerése mellett elköteleződő, úgynevezett illír mozgalom belső köréhez tartozott. M. személyes jövedelméből támogatta több iskola alapítását, és az 1830-as évektől kezdve egyedülálló módon horvátul tartotta meg előadásait. Három évig a zágrábi akadémia hitszónoki (*exhortator*) feladatát látta el, és gyakran ő volt a Szent Márk-templom horvát prédikátora.

A hatóságok bizalmát azáltal nyerte meg, hogy bizalmas információkat szolgáltatott ki Josef von Sedlnitzky bécsi rendőrminiszternek 1834–1845 között. 1837-től zágrábi cenzorként és revizorként működött. M. cenzori feladatát a szláv nemzeti eszmék jegyében látta el, de újságokban, folyóiratokban és könyvekben is kiállt a horvát érdekekért, a rendőrminiszternél pedig ismételten panaszt tett a magyarosítási tendenciákra. Mindezzel maga ellen fordította a befolyásos magyar köröket és a Pest-Buda-i hatóságokat, ezért 1843-ban felmentették cenzori feladatköre alól. Amikor e hivatalt a horvát bán alá rendelték, M-t rehabilitálták. A Helytartótanács azonban visszautasította Haulik zágrábi püspök javaslatát, miszerint M-t meg kellene hívni a császári (Čazma HR) káptalanba, és követelte, hogy a nacionalista beállítottságú Ivan Kukuljević-Sakcinski († 1899) tanulmányi főfelügyelővel együtt mentsék fel a tanári pálya alól. Mindezt megghiúsította, hogy M-t 1844. június 1-én inkardinálták a zágrábi egyházmegyébe. 1847-ben meghívást kapott a zágrábi káptalanba, majd 1848-ban Haulik püspök szemináriumi rektorra, valamint a szentírástudományok, az apológia és az exegézis tanárává nevezte ki. 1847/48-ban a zágrábi káptalan országgyűlési követe volt.

Az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc során Jellachich József (Josip Jelačić) bán M-t a horvát kormány kultuszért és népművelésért felelős megbízottjává tette meg. M. 1849-ben a megüresedett diakóvári püspökségre jelöltek egyike volt. A Monarchia politikai újjászervezésével kapcsolatos 1848/49. évi bécsi tanácskozásokon M. a horvát szakértői tanács elnökeként vett részt, ezáltal jelentős szerepet töltve be a zágrábi püspökség későbbi érseki rangra emelésében (1852), illetve ezzel összefüggésben egy külön horvát egyháztartomány kialakításában. 1849/50-ben az első horvát nyelvű újság kiadásában is részt vállalt, és Haulik püspök megbízásából a *Katolički list zagrebački* (Zágrábi Katolikus Lap) című nemzeti egyházi újság kiadója és szerkesztője volt.

Scitovszky prímás a visszavonulás miatt megüresedett besztercebányai püspöki székre 1850-ben Pogány Béla pozsonyi nagyprépost és Krajcsik János (Ján Krajčík) besztercebányai kanonok mellett az akkor 46 éves zágrábi kanonokot, M-t is javasolta, felhozva mellette, hogy ismeri az egyházmegye három nyelvét, „magas tudományos műveltségű férfi” és „buzgó pap”. Alexander Bach belügyminiszter M. 1848/49. évi zágrábi magatartására hivatkozott, valamint arra, hogy az utolsó pozsonyi országgyűlésen a zágrábi székeskáptalan követeként „csillogó ékesszólással és a magyar párt gyakori gúnyolódásának sztoikus semmibevételével” lépett fel „a jog szerinti kormányzatért”. Michele Viale-Prela nuncius is sokra tartotta M-t, akit korábban személyesen is megismert, és Antonelli államtitkárnak fogalmazott ajánlásában „föltrebb egészséges elveket” valló, energikus jellemű férfinak festette le. A király 1850. augusztus 30-án nevezte ki M-t, ám a pápai megerősítés a nuncius ajánlása ellenére 1851. február 17-ig elhúzódott. Püspökké szentelésére május 25-én került sor Esztergomban; ünnepélyes beiktatása július 23-án Besztercebányán zajlott. M. kinevezése kétségtelenül megfelelt annak a kormányzati irányzatnak, amely a forradalom támogatása miatt diszkreditálódott előjárókat feltétlen hű egyházfőkkel kívánta helyettesíteni, és a nemzeti kisebbségek erősítése által a Magyarországon belüli magyar dominanciát sakkban akarta tartani. M. kinevezéséhez feltehetően az is hozzájárult, hogy kész volt a besztercebányai püspöki gimnáziumot állami felügyelet alá helyezni, bár a tanárokat továbbra is a klérusból nevezték ki és az iskolai értesítők szerint az államosítás után is megőrizte katolikus jellegét az intézmény. A cseh irodalmi nyelv melletti fellépése eleget tett annak a törekvésnek, amelynek célja a szlovák nyelvű lakosság körében a magyar szeparatista irányzat ellensúlyozásaként az ausztróslávizmus meghonosítása volt.

A forradalmi események során polarizálódott egyházmegyei klérus körében M-nek kezdetben – érthető módon – nem volt könnyű helyzete, mivel a magyar érületű papok a bécsi kormány ügynökének tekintették. Csak azután váltotta ki e körök tiszteletét is, miután fellépett Bach miniszternél a besztercebányai egyházmegye két, Olmützben letartóztatott papja érdekében. Növelte tekintélyét az is, hogy kiállt a tized megszüntetése miatt súlyos szociális helyzetbe került klérus helyzetének javítása érdekében. E célból 1852-ben Bécsbe utazott, és jövedelempótlékot eszközölt ki, amelyet 1849. októberig visszamenőleg kifizettek. M. főpásztorként továbbra is

kiállt a szláv nacionalista érdekek mellett. Az első években pánszláv nézeteknek megfelelően közös szlovák és cseh nemzetben gondolkodott, ezért a kralitzi bibliafordítást követő cseh irodalmi nyelv használatát szorgalmazta. Miután összetűzésbe került szlovák nacionalista körökkel, fokozatosan távolodott ettől az elképzeléstől, és kifejezetten a szlovák nemzeti mozgalmat támogatta. A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy az egyházmegye határain túl is kiállt a szlovák nyelvű lakosság jogi, politikai, gazdasági és szociális érdekeiért, beleértve az anyanyelvi oktatásra való jogosultságot. Ő vezette azt a küldöttséget, amely a bécsi udvarban 1861. december 12-én átnyújtotta a császárnak „A szlovák nép memorandumát”. A Turócszentmártonban (Martin SK) kidolgozott emlékirathoz a régióban nagy reményeket fűztek: politikai autonómiát és – többek között az adózás terén – gazdasági önállóságot követelt a szlovákok számára, továbbá az iskolaügy megfelelő újjászervezését. 330 falu és város fejezte ki háláját M-nek.

A nemzeti elkötelezettség vallásos elmélyítését szolgálta a M. által életre hívott, kezdetben cseh nyelvű folyóirat, a *Cyrill a Method*, amely a keresztény egyházak egyesítése mellett emelt szót. A címben szereplő szláv apostolok tisztelete M. személyes törekvése volt, és egyúttal eszközül szolgált arra, hogy a lakosságban érzelmileg elmélyítse az elérni kívánt vallási-nemzeti identitást. Ennek megfelelően 1863-ban, a szláv apostolok megérkezésének ezeréves jubileumán az egyházmegyében nagyszabású ünnepségre került sor. M. kezdeményezésére IX. Pius a szentek ünnepét őszről július 5-ére tette át. A M. által támogatott nemzeti mozgalom talán legnagyobb sikereként a *Matica slovenská* („Szlovák Anyácska”) szlovák kulturális szervezet megalapítása könyvelhető el, amelyre 1863-ban, az ünnepi évben került sor. Ez a mozgalom jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a tudomány, a kultúra és az oktatás az új szlovák nemzeti öntudat szellemiségében bontakozzon ki és szerveződjék. Az elért sikerek nagy része a szlovák anyanyelvű katolikusok és protestánsok programszerű együttműködésének volt köszönhető, amely kiváltképp M-nek a régió evangélikus vezetőihez, mindenekelőtt Kuzmány Károly († 1866) evangélikus szuperintendenshez fűződő jó viszonyán alapult. A *Matica slovenská* első nagygyűlésén ennek megfelelően M-t választotta elnökének.

M. gyakorlati elkötelezettsége elsősorban az iskolaügyet érintette. A beszercebányai gimnáziumot M. fáradozásai eredményeképp 1852-től négyről nyolcosztályossá bővítették. A magyar körök ellenállásával szembeállva az

intézmény szlovák és cseh nyelvű tanárai megtarthatták a szlovák tanítási nyelvet. M. 1857-ben püspöki konviktust alapított, amely szegény családból származó diákok továbbtanulását tette lehetővé. Támogatta az egy évvel korábban alapított besztercebányai egyházi tanítóképzőt („*Praeparandia*”); 1857-től a harmad- és negyedéves papnövendékek is ott részesültek pedagógiai képzésben. M. jelentős összegekkel támogatta a besztercebányai katolikus leánynevelő intézet létesítését is. Szintén az ő kezdeményezésére került sor a znióváráljai (Kláštor pod Znievom SK) katolikus gimnázium megalapítására. M. e. vállalkozásai és gazdasági kérdésekben kevésbé szerencsés lépései hozzájárultak ahhoz, hogy a püspökség egyre rosszabb anyagi helyzetbe került. M. hiába próbálta meg az 1848/49 eseményei során súlyosan károsult püspökséget a vallásalaptól szerzett kölcsönnel konszolidálni. A kölcsön jelentős terhei, a kiadások, az adók és a rossz termés egyre nagyobb eladósodáshoz vezettek, egyre válságosabbá téve a püspöki vagyonkezelést csakúgy, mint a püspök személyes életkörülményeit.

M. váratlanul halt meg 1869. július 5-én, 72 évesen, Szent Cirill és Metód ünnepén, a garamszentkereszti (Žiar nad Hronom SK) püspöki nyári rezidenciában, szélütés következtében. Két nappal később temették el a püspöki kriptában. Emlékét több emlékmű is őrzi Szlovákiában.

• *Művei: Oratio funebris*, Zagrabiae 1833; *Sermo funebris*, h. n. 1835; *Pastýrsky list*, Banská Bystrica 1851; *Myšlienky o zábradníctve vóbec a štepárstve zvlášte*, Skalica 1865. • *Irodalom: ADRIÁNYI, Bach korszak*; BALÁŽ, *Banskobystrického biskupstva*; HC VII–IX; JÁN GOLIAN–ALICA KURHAJCOVÁ–RASTISLAV MOLDA–ERIKA MALINIAKOVÁ (szerk.), *Štefan Moyzes. Za života a v historickej pamäti*, Banská Bystrica 2018; HRABOVEC, *Die Ernennung*; KONIAROVÁ, *Banskobystrickej diecézy*; LACKO, *Banskobystrické biskupstvo*; LKKOS; LUKÁCS, *Vatican*; SBS, IV; *Schem. hist. Neosolien*. 1876; SZÖGI, *A nagyszombati... 1802–1850*, p. 25–26; VESZTRÓCZY ZSOLT, „*A Felvidék*”. Egy szlovák–magyar röpiratváltás az 1870-es években, *Sic itur ad Astra* 19 (2006) 3–4: 173–208, 173–177; WURZBACH.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 71–75.

BERNARD JOZEF MELIŠ OP–RUPERT KLIEBER szócikkét

fordította: SZIRTES ZSÓFIA

lektorálta: TENGELY ADRIENN

I.2.5.A SZUPPÁN ZSIGMOND [SUPAN, SUPPAN] (1814–1881)

Besztercebánya, 1870/71 (nem iktatták be)

Sz. 1814. január 18-án született Körmöcbányán (Kremnica SK), az egykori bányavárosban, Supan Zsigmond helyi rézműves és Fogt Jana házasságából. Két lánytestvére és egy fivére volt. A gimnázium első öt évét Körmöcbányán, a hatodik évet Vácott végezte. Esztergomi klerikusként 1828-tól filozófiát és teológiát tanult a nagyszombati szemináriumban. 1834-től pappá szenteléséig, 1837. február 22-ig Esztergomban nevelőként működött. A felszentelés után rövid ideig ugyanott káplánként szolgált, majd ugyanabban az évben – időközben a teológiai doktorátust is megszerelve – kollégiumi igazgató lett. 1840 téli szemeszterétől kezdve a nagyszombati (Trnava SK) érseki líceumban tanított, eleinte hittant, magyar nyelvet és irodalmat, később kizárólag hittant. Emellett hitszónokként (*exhortator*) a diákok lelki és erkölcsi neveléséért volt felelős. 1842-ben sikertelenül pályázott a történelem tanszékre. 1846/47-ben Bécsbe készült, és a nagyszombati helynökséggel e célból bizonyítványt állíttatott ki, ám tervét végül nem tudta keresztülvinni.

Amikor a nagyszombati városi tanács 1848 júniusában a városban élő világi papokat behívta a nemzetőrségbe, Sz. az érintettek nevében a helynökhöz fellebbezett. Ennek során felmentést kért e rendelkezés alól és kérte, hogy az eseményekről a vallás- és közoktatási miniszter írásbeli tájékoztatást kapjon, mivel a papok a törvény szerint mentesek voltak a fegyveres szolgálat alól. A magyar nemzeti mozgalommal szembeni kritikus magatartását igazolja 1849. november 1-jei, a nagyszombati Szent Miklós-templomban „a polgárháború elfojtása” alkalmából tartott hálaadó szentmisén elhangzó prédikációja. Sz. ennek során a szabadságról és az egyenlőségről vallott „téves” nézeteket kritizálta, és „a felkelés lelki gyökereiről” beszélt. Úgy vélte, a harcok folytatásának rossz következménye lehet, mindenekelőtt gyengítené az országot, amely ezáltal a potenciális ellenségek könnyű áldozatává válhatna. Úgy vélte, kizárólag a Habsburg-dinasztiához fűző tartós kötelék ad biztonságot és áldásos jövőt evilági és vallási tekintetben. Politikai magatartásáért és nagyszombati kitartásáért 1852-ben igazgatói kinevezést kapott a nagyszombati új érseki főgimnáziumba, amely az érseki líceum és a bencés gimnázium összevonásával jött létre. Az új intézményen

belül is a hitszónok feladatkörét látta el, és a két felső osztályban hittant tanított. 1855-ben az ő feladata volt a Szeplőtelen Fogantatás egy évvel korábban kihirdetett dogmáját ismertetni a várossal, a gimnázium tantestületével és a papnövendékekkel. Sz. e kötelességét május 6-án, *Cantate* vasárnapján, a nagyszombati Szent Miklós-templomban tartott nagy prédikációjában teljesítette. Harminc oldal terjedelmű, később nyomtatásban is megjelent beszéde széles körű történelmi ismereteiről tanúskodott. Sz. ugyanabban az évben több kitüntetést kapott (többek között pápai kamarás lett). 1858. szeptember 4-én meghívást kapott a pozsonyi, 1861. június 11-én az esztergomi székeskáptalanba. 1865. április 11-én elnyerte a madocsai apáti címet, majd 1869. június 12-én komáromi főesperesi kinevezést kapott. Sz. 1869/70-ben, parlamenti képviselőként is elismerést szerzett. 1870 februárjában a parlamentben élénk vita bontakozott ki a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium éves költségvetése kapcsán. Ennek során a katolikus egyházat heves támadás érte, amelyet tovább szítottak a római zsinat fejleményei. Sz. a parlamenti vita utolsó napján mondott, mérsékelt beszédével jelentősen hozzájárult a feszültség csökkentéséhez. Az egyházi alapítványok teljes államosítására vonatkozó indítványt ennek hatására sikerült a következő napon csekély többséggel, mindössze kilenc szavazattal elhárítani.

Sz. pályája csúcspontját érte el, amikor a király Simor János prímás javaslatára besztercebányai püspökké nevezte ki 1870. március 23-án. Kinevezésétől Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter (1867–1871) azt várta, hogy mint „tehetséges tanárember”, javítani fogja a helyi oktatásügyet, továbbá vissza fogja szorítani az elődje, Moyzes idején a tanárság és a papság körében támogatott szlovák nacionalista tevékenységet. Kinevezése sajtótámadásokat váltott ki ellene 1849. évi fellépése miatt; az országgyűlésen mandátumáról való lemondását követelték. A nunciushoz beérkező, többek között Zalka János győri püspöktől származó kedvező jelentések alapján a pápa időközben megerősítette a kinevezést a június 27-i római konzisztóriumon. Sz. ezt követően azonban teljesen visszavonult, és elhalasztotta püspökké szentelését, amelyen a minisztérium 1870. szeptemberi felszólítása sem változtatott. A sajtó augusztus végén „fájdalmas idegbántalomról” tudósított, amely akadályozza hivatala elfoglalásában. Ettől függetlenül szeptember 5-én letette hivatali esküjét a király előtt; az újságok szeptember végén még október 3-ra hirdették beiktatását. Sz. október 6-án azonban

benyújtotta lemondását Simor primásnál, aki a pápához és a császárhoz mint illetékes hatóságokhoz utasította. Mivel Sz. ezután újabb lépéseket nem tett, hanem továbbra is visszavonult, és még papi kötelezettségeit sem teljesítette, a hercegprimás végül továbbította kérelmét a minisztériumnak. Sz. lemondását az uralkodó 1870. november 16-án hagyta jóvá. Sz. decemberben a Szentszék útján megpróbálta visszavonni lemondását, a minisztérium „forradalmi-liberális elveit” nevezve meg a fellépő problémák okának. Püspökké szentelésére irányuló kérését azonban a nuncius egészségi okra hivatkozva visszautasította. A primás felháborodására Sz. végül cáfolta hivatali lemondását. Hosszadalmas diplomáciai tárgyalások után a problémát végül úgy oldották meg, hogy miután 1871-ben a pápa formálisan felmentette Sz-t kötelezettségei alól, a király pedig 1871. október 14-én jóváhagyta „az egykori beszercebényai püspök visszahelyezését” az érseki káptalanba, valamint nyitrai főesperesi kinevezését, ugyanaznap novi választott püspökké nevezte ki. 1881. július 17-én halt meg Esztergomban.

• *Művei (válogatás): Magyar nyelvtan...*, Nagyszombat 1844–1845; *Predigt zum Dankfeste, welches nach dem glücklich bezwungenen Bürgerkriege, am 1. November 1849 in der Collegiatspfarrkirche zu Tirnau feierlich begangen worden ist*, Tyrnau 1849; *A nagyszombati gymnasium története*, A nagyszombati gymnasium értesítője 1854, 1–22; *Die unbefleckte Empfängnis der seligsten Jungfrau Maria*, Tyrnau 1855. • *Források: ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; Neue Freie Presse* 1. 6. és 12. 10. 1871; *Die Presse* 26. 7., 6. 9. és 4. 10. 1870; *Neues Fremdenblatt* 27. 8. 1870; *Österreichisches Journal* 20. 9. 1870; *Religio* 1881, II, 48. • *Irodalom: ADRIÁNYI, Vaticanum*; HC VII–IX; KOLLÁNYI, *Esztergomi kanonokok*, 481; LKKOS; SBS, V; SZÖGI, *A nagyszombati... 1802–1850*, 25; ZELLIGER, 517.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 76–77.

BERNARD JOZEF MELIŠ OP–RUPERT KLIEBER szócikkét

fordította: SZIRTES ZSÓFIA

lektorálta: TENGELY ADRIENN

I.2.6. IPOLYI ARNOLD (STUMMER, IPOLYI-STUMMER) (1823–1886)

Besztercebánya, 1872. május 2. – 1886. június 7.

Nagyvárad, 1886. július 11. – 1886. december 2.

1823. október 20-án született, a szakirodalomban több helyen olvasható Ipolykeszi (Kosihy nad Ipl'om SK) helyett a Hont vármegyei Disznós községben (Kmet'ovce, Derzsénye/ Drzenice SK része) Stummer Ferenc főszolgabíró és Szmrecsányi Arsenia fiaként nemesi családba. Apai ágon ősei Hont és Békés vármegyében viseltek tisztségeket, valamint a katonai pályán szereztek érdemeket; Stummer György 1741-ben kapott nemességet katonai szolgálataiért. Anyai ágon a család nemesi eredete a 13. századig nyúlik vissza.

I. tanulmányait először magánúton, szülőhelyén végezte, de a vizsgákat a lévai (Levice SK), a korponai (Krupina SK) és a selmecbányai (Banská Štiavnica SK) gimnáziumokban tette le. 12 éves korában felvételt nyert az esztergomi egyházmegye kötelékébe, és a pozsonyi küsszemináriumba (*Emericanum*) került. Az itt eltöltött két év után tanulmányait a nagyszombati püspöki líceumban folytatta. Végül Kopácsy érsek 1840-ben a bécsi *Pazmaneumba* küldte. 1845-ben korhiány miatt még nem volt szentelhető, így az előző évben elhunyt Mednyánszky Alajos főhivatalnok és tanügyi reformer, később királyi kincstárnok házában szolgált, akinek 1830-ban született fia, Dénes mellé került nevelőnek. A történelem iránt érdeklődő Mednyánszky Alajos terjedelmes könyvtára hatással volt az ifjú S.-re is, aki ekkor kezdte el írni *Magyar mythologia* című, Jakob Grimm német mitológiáját követő művét. A munka 1854-ben jelent meg és irodalmi vitát indított el, amellyel a papnövendék váratlan hírnevet szerzett.

1847. augusztus 4-én szentelték áldozópappá, majd egy évig Szentpéterre (Petrovany SK) került káplánnak. 1848 októberében engedélyt kapott, hogy elfogadja a gróf Pálffy Ferdinánd Lipót pozsonyi főispán által felajánlott nevelői, illetve udvari kápláni állást. Mivel a Pálffy család a forradalom és szabadságharc eseményei miatt Badenbe távozott, Kunszt József általános helynök a Szent Üdvözítőről nevezett pozsonyi templom szónokává nevezte ki. A Pálffy család visszatérte után 1849-ben elfoglalta nevelői és udvari kápláni állását, egyúttal a család kegyurasága alá tartozó zohori (Zohor SK) plébánia adminisztrátora, 1855-től pedig plébánosa lett. Ugyanebben az évben

az építészeti műemlékek felügyeletére és vizsgálatára felállított császári–királyi központi bizottság a pozsonyi helytartósági kerületbe *conservátor*ra nevezte ki. Mint ilyen beutazta a gondjaira bízott területet és gondoskodott az ott található – elsősorban középkori egyházi – műemlékek felméréséről. 1858-ban a Magyar Tudományos Akadémia levelező, a Bécsi Archaeologiai Társulat és a brünni császári és királyi Morva–Sziléziai Tudományos Társulat történeti és statisztikai osztálya rendes tagjai sorába választotta. Akadémiai székfoglalóját 1860-ban a deákmonostori bazilikáról tartotta. 1860-ban az egri egyházmegye kötelékébe lépett át, Pór Antal szerint ebben döntő szerepet játszott az egri ordinárius ajánlata.

A következő éveket élénk közéleti tevékenység és az egyházi pályán való fokozatos előrehaladás jellemezte. Az Ipolyi nevet először írói álnévként használta, majd 1866-tól már a sematizmusokban is ezen a néven van feltüntetve, 1867-ben címzetes apáti kinevezését is e névre kapta. 1869-ben az Ipolyi-Stummer név használatát kérelmezte testvéreivel, de kérelmét elutasították. Ennek ellenére továbbra is az Ipolyi-Stummer, illetve a nyolcvanas évektől csak az Ipolyi nevet használta, ami a tudós pap magyar identitásának erősödésére utal.

Az évek során különféle társulatoknak lett tagja, közéleti funkciókat vállalt és számos művészettörténeti, régészeti és történeti tárgyú munkája jelent meg. Emellett műgyűjteménye is egyre gyarapodott. 1860-tól 1864-ig az MTA Archeológiai Bizottságának titkára volt. 1861-ben a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjává választotta. Székfoglalóját 1862. október 6-án *Magyar ereklyék* címmel tartotta. Emellett 1861-től 1863-ig az *Archaeologiai Közlemények* szerkesztője volt. Rómer Flóris a folyóirat későbbi szerkesztője (1873-ig) és a magyarországi régészet úttörője, saját bevallása szerint ezekben az években I. hatására kezdte el saját kutatásait, és I.-val egész életében szoros kapcsolatban maradt. I. 1862-ben Kubinyi Ferencsel és Henszlmann Imrével Isztambulba utazott Mátyás király egykori könyvtára *Corvina* köteteinek felderítésére. Ugyanezen évben a koppenhágai Királyi Északi Archeológiai Intézet rendes tagjává választotta. 1867-ben a bécsi egyetem tiszteletbeli teológiai doktora, 1869-ben a nürnbergi *Germanisches Museum* tagja lett. A Magyar Történelmi Társulat egyik alapító tagjaként 1867-től annak másod alelnöke, 1877-től első alelnöke, majd 1878-ban elnöke lett.

Tudományos és közéleti működésével párhuzamosan egyházi pályája is fokozatosan haladt előre. 1860-tól 1863-ig törökszentmiklósi plébános. 1860

júniusában volt tanítványa, Pálffy Lipót gróf közbenjárására a pápa tiszteletbeli kamarássá nevezte ki. 1863. március 8-án Ferenc József az egri főkapitán üresedésben lévő utolsó kanonoki stallumát adományozta neki. Javadalmának elfoglalása után 1865-ben az egyházmegyei alapítványi pénztár kezelője lett. 1867-ben rövid időre az egri főegyházmegyei könyvtár prefektusa volt, ugyanebben az évben az uralkodó borsmonostori címzetes apáttá nevezte ki. 1869-től a pesti Központi Szeminárium rektora volt, majd 1870-től a hittudományi kar vezetését is ellátta. Rektorsága ideje alatt a szemináriumot új emelettel és egy belső szárnyal bővítette, ahol dísztermet és kápolnát alakíttatott ki. 1869-ben a Szent István Társulat, illetve a Szent László Társulat alelnökévé választották. Előbbi minőségében első jelentősebb intézkedése volt egy saját székház megszerzése. Célul tűzte ki a minőségi és kedvező árú szépirodalmi művek nagyobb arányú kiadását a terjedőben levő ponyvairodalommal szemben és a magyar egyházi tudományosság előmozdítását megfelelő kiadványokkal.

Miután Szuppán besztercebányai püspök tisztázatlan körülmények között visszavonult, Pauler Tivadar kultuszminiszter (1871/1872) I.-t javasolta az uralkodónak a megüresedett püspöki székbe, és ennek során a hercegprímás beleegyezésére hivatkozott. Előterjesztésében úgy jellemezte I.-t, mint aki „minden szükséges adottsággal rendelkezik”. Továbbá felhozta, hogy a túlnyomórészt szláv lakosságú egyházmegyében „a nacionalista izgatás csak akkor marad ártalmatlan, ha a katolikusok hithű és lojális érzületét egy tetterős, tapintatos, magyar érzelmű püspök ápolja, aki ugyanakkor a szláv lakosságot is meg tudja szólítani annak saját nyelvjárásában.” Az uralkodó 1871. szeptember 23-án nevezte ki, a pápa a december 22-i konzisztóriumon prekonizálta. A jóváhagyás feltételeként – ahogy korábban Szuppán püspök, valamint Olteanu nagyváradi görögkatolikus püspök esetében is – esküt kellett tennie az I. Vatikáni Zsinat határozataira. Felszentelésére 1872. április 14-én Egerben került sor. A fő felszentelő Bartakovics Béla egri érsek, a társszentelők Peitler Antal József váci és Perger János kassai püspökök voltak. Püspöki székét május 2-án foglalta el. Székfoglaló beszédében püspöki működése céljaul tűzte ki a hit megőrzését, az egyházi fegyelmet, a keresztény jótékonyág támogatását, a tudomány ápolását és az iskolákról való gondoskodást. Néhány nappal később a német plébániatemplomban több mint 1700 hívőnek szolgáltatva ki a bérálás szentségét. Az előzőleg három évig üresedésben lévő besztercebányai egyházmegye anyagi helyzete

rendezésre várt, ezért 1871-ben kieszközölte Bécsben és Rómában, hogy megtarthassa egri kanonoki stallumát még három évre, fokozatos előrelépés mellett. Ugyanezen indokkal 1874-től engedélyt kapott a pankotai (Pâncota RO) főesperességgel egybekötött kanonoki javadalom élvezetére.

A tanult főpásztor magas egyházi hivatalának lehetőségeit kihasználva jelentős anyagi ráfordítással segítette az egyházmegyei műemlékek és műkincsek gyűjtését, védelmét és restaurálását. 1876-ban a besztercebányai Szent Erzsébet-kórház Szent Anna-kápolnáját, 1877-ben a régi városi templomban levő Szent Borbála-kápolnát, 1884-ben a körmöcbányai (Kremnica SK) régi vártemplomot állíttatta helyre. 1878-ban a besztercebányai műemlékekről összefoglaló műve is megjelent (lásd lent). Mindemellett számos intézkedésével támogatta az egyházi iskolák ügyét. A Szent Vince nővérek által üzemeltetett besztercebányai nevelőintézetet kisdédóvó intézettel, elemi iskolával és kézimunka iskolával bővítette. Korponán (Krupina SK) jelentős összeggel járult hozzá a korábbi kisgimnázium helyett ipari szakosztályokkal megtoldott felső népiskola létesítéséhez, amelyhez épületről is gondoskodott. A kézművesipart saját besztercebányai palotájában berendezett faipari műhellyel is támogatta. A papnövendékek megfelelő nevelésére is gondot fordított: évi 2200 forintos alapítványt tett, amelyből kispapjait az egri szemináriumba küldte. Gondja volt a káplánokra, a nyugdíjas papokra és egyházi tanítókra is. A hitelemzésben, hittanításban élen járó segédlelkészeknek jutalmakat tűzött ki.

Besztercebányai püspökként is aktívan részt vett az ország közéletében, sőt újabb országos funkciókat is magára vállalt. 1871-től a Magyar Országos Képzőművészeti Tanács tagja, 1874-ben a Magyar Tudományos Akadémia igazgató tagja, 1880-ban az Akadémia Történettudományi Bizottságának elnöke, 1881-ben pedig a II. szakosztályának elnöke lett. Ugyanebben az évben az Országos Magyar Régészeti és Embertani Társulat tiszteletbeli elnöke lett. 1879-től az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat elnöke volt, azonban a társulat vezetésével kialakult vita miatt 1885-ben lemondott. 1872-ben a Műemlékek Ideiglenes Bizottsága felállításának egyik kezdeményezője, amely az intézményes műemlékvédelem kezdeteit jelentette, s amely 1881-ben Műemlékek Országos Bizottságává alakult. A vatikáni magyar vonatkozású történeti források feltárására és kiadására 1882-ben létesült *Monumenta Vaticana* vállalkozás kezdeményezője és elnöke. 1872-ben gazdag műgyűjteményéből 60

művet, nagyrészt korai olasz és német táblaképeket adományozott a fővárosban berendezett Magyar Országos Képtárnak. A képek nagy része Johann Anton Ramboux 1869-ben elárverezett kölni gyűjteményéből származott. Az akkor festőnövendék Feszty Árpád (szül. Rehrenbeck; † 1914) 1877. évi velencei tanulmányútjának finanszírozását kapcsolatrendszerén keresztül segítette.

Az országgyűlés főrendiházában több bizottság – többek között a közgazdasági és közlekedési bizottság – munkájába is bekapcsolódott. 1884-ben a főrendiházban támogatta egy neogótikus stílusú parlament megépítésének ügyét. Sokoldalú közéleti szerepvállalását számos állami kitüntetéssel és renddel ismerték el. Valószínűleg ennek tekinthető az is, hogy a kormány 1886-ban Simor hercegprímás és Haynald érsek „kifejezett” egyetértésével I.-t a jóval magasabban dotált nagyvárad püspökség élére javasolta, miután sikerült helyreállítani az egyházmegye utóbb még rendezetlen anyagi viszonyait. I. mellett hozták fel, hogy gazdag munkásságával biztos helyet vívott ki az ország tudománytörténetében, és mindeddig sikeresen gazdálkodott nehéz anyagi körülmények között. A király 1886. február 18-án jóváhagyta a javaslatot. A pápa június 7-én hagyta jóvá az áthelyezést, I. székfoglalására július 11-én került sor.

Új egyházmegyéjéből is folytatta eddigi országos tudományos és közéleti munkásságát. Bár a kultuszminiszter hosszabb püspöki működéssel számolt a még csak 63 éves I. esetében, ez nem teljesült. I. kinevezése évében, december 2-án, a szemináriumban meghallgatott próbaszónoklatokról hazatérve, teljesen váratlanul, agyvérzés következtében elhunyt. Halála évének irodalmi hagyatéka egy általa összeállított díszkötet volt a magyar korona jelentőségéről. Előző évben kelt végrendelete értelmében a szívét a helyreállított besztercebányai városi templom kápolnájában, testét a nagyvárad székesegyházban helyezték örök nyugalomra.

Rövid hivatali működése alatt az egyházmegye káplánjainak ő is engedélyezte az elődje által nekik juttatott évi 100 forint segélyt bizonyos miseintenciók, továbbá iskolai és templomi hitoktatás elvégzésének kötelezettsége mellett. Kezdeményezte egy, az orsolyiták által működtetett ipartanoda alapítását. Szintén csak terv maradt Győrből a Szent László ereklyék visszaszállítása Nagyváradra, Szent László király góti-

kus, a török időkben megsemmisült bronzszobrának rekonstruálása, valamint székhelyén egy keresztény múzeum felállítása. Gazdag műgyűjteményének egy része halála után szétszóródott, egy másik része az Esztergomi Keresztény Múzeum gyűjteményének alapját képezi. Adriányi I.-t kora tudományosan elismert, egyben „apostoli” főpásztorainak szűk körébe sorolja.

• *Művei (válogatás)*: *Magyar mythologia*, Pest 1854; *Csallóköz műemlékei*, Pest 1859; *A deák-monostori XIII. századi román bazilika*, Pest 1860; *A középkori emlékszerű építészet Magyarországon*, Pest 1863; *A középkori szobrászat emlékei Magyarországon*, Pest 1863; *Magyar ereklyék*, Pest 1863; *Besztercebánya városa műveltség-történeti vázlata [...]*, Budapest 1874; *Geschichte der Stadt Neusohl*, Wien 1875; *A magyar nemzetegység és államnyelv történeti alakulása*, Budapest 1876; *A besztercebányai egyházi műemlékek története és helyreállítása*, Budapest 1878; *Geschichte und Restauration der kirchlichen Kunstdenkmale in Neusohl*, h. n. 1878; *A magyar szent korona és a koronázási jelvények története és műleírása*, Budapest 1886. • *Műveinek jegyzéke*: BUNYITAY VINCZE, *Ipolyi Arnold irodalmi munkássága 1845–1886*, *Ipolyi Arnold kisebb Munkái*, 5, Budapest 1888, 537–572. • *Források*: NRKEL Püspöki körlevelek 1886; RNL Bihar Fd 3, Episcopia romano-catolica de Oradea, Acta Ecclesiastice, Publico-ecclesiastice, 163; RNL Bihar Fd 3, Episcopia romano-catolica de Oradea, Acta Ecclesiastice, Dioeceszana, 875; PL Archivum Ecclesiasticum, *Ipolyi Arnold hagyatéka* 1. doboz; ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; *Wiener Kirchenzeitung* 25. 5. 1872; *Das Vaterland* 5. 12. 1886 (nekrológ); *Schem. Strigoniën. 1837–1843, 1845, 1848, 1850–1857, 1859–1860; Schem. Agrien. 1861–1875; Schem. hist. Neosolien. 1876; Schem. hist. Varadinen. 1896, 102–103.* • *Irodalom*: ADRIÁNYI, *Geschichte*; CSÁKY KÁROLY, *Nébány adalék Ipolyi Arnold szülőföldi kapcsolataiboz I*, *Börzsönyi Helikon* 13 (2018) 1: 36–51; CSÁKY KÁROLY, *Nébány adalék Ipolyi Arnold szülőföldi kapcsolataiboz II*, *Börzsönyi Helikon* 13 (2018) 2: 22–43; CSÉFALVAY PÁL–UGRIN EMESE (szerk.), *Ipolyi Arnold emlékkönyv: Halálának századik évfordulója alkalmából [...]*, Budapest 1989; CSÖKE TIBOR, *Ipolyi Arnold törökszentmiklósi évei, különös tekintettel Mátyás király Korvinái megtalálására*, Zounuk. A Szolnok Megyei Levéltár évkönyve 25 (2010) 243–288; CZOBOR BÉLA, *Ipolyi Arnold emlékezete [...]*, Budapest 1889; FAZEKAS–BEKE, *A bécsi Pázmáneum*; FAZEKAS, *A bécsi Pázmáneum... hallgatói*; FRANKÓI VILMOS, *Ipolyi Arnold emlékezete [...]*, Budapest 1888; GEREVICH TIBOR, *Ipolyi Arnold (1823–1866). A Szent István Akadémiában Ipolyi születésének századik fordulóján tartott emlékbeszéd*, Budapest 1923; HC VIII, 359, 408; HEKLER ANTAL, *Ipolyi Arnold*, Budapest 1923; HOPPÁL MIHÁLY, *Ipolyi Arnold*, Budapest 1980; LAKATOS-BALLA ATTILA, *Ipolyi Arnold püspök hagyatéka Nagyváradon* (Miscellanea Historica Varadinensia 3), Nagyvárad 2012; MARKÓ LÁSZLÓ ET AL., *Magyar Tudományos Akadémia tagjai 1825–2002*, II, Budapest 2003; NÉMETHY, *Series parochiarum*, 322, 643; PÓR ANTAL, *Ipolyi Arnold váradi püspök élete és munkái vázlata*, Kortársaink. Életrajzi vázlatok, 11–15. füzet, Pozsony–Budapest 1886; RÖTTLER FERENC, *Ipolyi Ar-*

nold a nemzetről és a nemzetiségről, A magyar politikai és jogi gondolkodás történetéből. XVIII–XIX. század (Jogtörténeti Értekezések 12), szerk. Kovács Kálmán, Budapest 1982, 123–135; VOIGT VILMOS, *Ipolyi Arnold élete*, Budapest 1999.

- KLIEBER, *Bischofslexikon*, 432–438.

TÓTH KRISZTINA

I.2.7. BENDE IMRE (1824–1911)

Besztercebánya, 1887. május 24. – 1893. január 19.

Nyitra, 1893. június 21. – 1911. március 18.

B. 1824. augusztus 28-án született Baján, Bende József és Istvancsevics Terézia szülőkötől. A gimnázium első négy évét szülővárosában végezte, majd felvételt nyert a kalocsai szemináriumba. A filozófiát Egerben, a teológiát Kalocsán, majd a *Pazmaneum* növendékeként a bécsi egyetemen végezte. 1847. augusztus 30-án szentelték pappá; ugyanabban az évben teológiai doktorátust szerzett. 1847–1849 között Bácsszentivánban (Priglevicza SRB) szolgált káplánként, itt felkarolta a kolerajárvány áldozatait. 1849-től egyházbjogot és pasztorálteológiát tanított Kalocsán. Kunszt kalocsai érsek, aki még a *Pazmaneum* rektoraként ismerte B-t, 1852-ben meghívta a püspöki udvarba, ahol levéltáros, majd jegyző lett. Kérésére 1854-ben plébános lett a túlnyomórészt németajkú Futakon (SRB), ahol kálváriát építtetett és közreműködött az iskolarendszer újjászervezésében. 1858-ban esperes, 1864-ben helyettes-főesperes lett. 1869–1886 között a vajdasági Újvidéken (Novi Sad SRB) lelkész. Az öt felekezetet és négy nemzetiséget befogadó városban az ő tevékenységével hozták összefüggésbe a szerb nemzeti érzelmű erők kiszorítását és a magyar polgárság uralomra juttatását. Ennek megfelelően a Liberális Párt ellenjelölt nélkül megválasztott újvidéki képviselőjeként kétszer is tagja volt az országgyűlésnek (1869–1875, 1878–1887), ahol ritkán szólalt fel (például a hitoktatásért az ipartörvényben vagy a katolikus autonómia érdekében). 1886-ban meghívást kapott a kalocsai székeskáptalanba.

Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter (1872–1888) 1886 áprilisában a Nagyváradra áthelyezett Ipolyi Arnold besztercebányai püs-

pök utódjául Latinovics Gábor kalocsai kanonokot és bajai parlamenti képviselőt (1825) ajánlotta. Latinovicsnak egyházi részről szemére vetették, hogy választói előtt a zsidók és keresztények közötti polgári házasság mellett foglalt állást, miközben hivatalosan a törvényjavaslat ellen szavazott. Mivel ezt az ellentmondást nem lehetett feloldani, Trefort novemberben az akkor 63 éves B-t javasolta a besztercebányai püspökség főpásztorának, mivel annak területén „túlnyomórészt szláv nemzetiségűek élnek, és az egyházmegye igen könnyen államellenes üzelmek gyújtópontjává válhat”. B. szerint nemcsak magyarul és németül, hanem „szlávul” is tudott és „mindig a leglojálisabb és legkorrektebb állampolgári magatartást” tanúsította. A bécsi katolikus sajtó a tervet politikai és nacionalista indíttatásúnak tartotta, „mivel Bende kanonok egyházi érdemei ismeretlenek” és nem érti a hívek nyelvét. B-t a király 1886. november 8-án nevezte ki besztercebányai püspöknek, majd a pápa 1887. március 17-én prekonizálta. Püspökké Simor hercegprímás szentelte április 24-én Esztergomban. B. 1887. május 24-én vonult be a városba ünnepség keretében, diadalkapukon keresztül, és székét még aznap elfoglalta.

B. működését kezdettől fogva korlátozta, hogy valójában nem tudott megfelelő szinten szlovákul. Tevékenységét emiatt a magyarosítási törekvésekkel hozták összefüggésbe, amit mindkét egyházkormányzása alatt egyértelműen támogatott. Besztercebányai püspöki működése alatt mély lelkiélete és szociális tevékenysége figyelemreméltó. Törekedett egyházmegyéje imaéletének megerősítésére; kiemelten támogatta a rózsafüzér imádkozását. A püspökség leendő és aktív papságának is javasolta XIII. Leó első, 1891-ben megjelent szociális enciklikája, a *Rerum novarum* tanulmányozását. Maga is törekedett arra, hogy ennek impulzusait tettekre váltsa. Az 1890. április 12-i püspöki konferencián az elkeresztelési rendellel kapcsolatos vitában a mérsékelt szárnyhoz csatlakozott, amely nem látta akadályát a miniszteri rendelet közzétételének. Magyar újságokban megjelent visszaemlékezések méltatták, amiért a nemzeti és vallási szempontból megosztott városban „minden erejével azon volt, hogy nem magyar híveinek gondolkodásmódját magyar nemzeti irányba” fordítsa, valamint azért, hogy a plébániákon és az iskolákban tett látogatásai során támogatta a „nemzeti-hazafias” oktatási elveket. Egykorú adatok szerint B. besztercebányai püspöksége idején mintegy 90 ezerkoronát áldozott közhasznú célokra.

1893. január 4-én nyitrai püspökké nevezték ki. Az áthelyezés pápai megerősítése már január 19-én megtörtént. Tavasszal még részt vett a XIII. Leó pápa 50. püspöki jubileuma alkalmából megrendezett nagy magyar római zarándoklaton, majd június 13-án érkezett meg a mocsonoki (Močenok SK) püspöki kastélyba. Ünnepeles beiktatása a városba történő pompás bevonulása után, június 21-én volt, és 300 fős ünnepi lakomával folytatódott, amelyet sátrakban költöttek el. B. Nyitrán is támogatta a hazafias, a művészi és a jótékony kezdeményezéseket. 1896-ban, a millennium évében a budapesti Műcsarnokban 6000 koronás díjat alapított, amelyet Hegedűs László festő nyert el. A püspökségben segítette az idős papokat, és éves ösztöndíjat biztosított negyven diák számára. Az oktatásügy központi irányítására létrehozta a főtanfelügyelői hivatalt. 1897-ben fényes külsőségek között ülte meg papságának 50. évfordulóját, ebből az alkalomból 80 ezer koronával járult hozzá a püspöki nyári rezidenciának otthont adó Mocsonokon kolostor, iskola és óvoda építéséhez Páli Szent Vince irgalmas nővérei számára. Egy másik, 100 ezer forintos adománnyal letette a nyitrai Imre-lányiskola alapjait. Nagyvonuláan, az érintett pénztárak terhére újrászabályozta az egyházi hatóságoktól függő hivatalnokok nyugdíjügyét. Vallásos folyóiratokba, főként a *Religióba* publikált. Jozef Tiso, a későbbi politikus számára bécsi tanulmányokat biztosított a *Pazmaneum* keretei között. A püspökségben rendezett péterfillér-gyűjtésekhez, amelyből évi 4–5,5 ezer korona folyt be, és amelyet 1910-ig maga továbbított a nunciusnak, saját jövedelméből maga is rendszeresen hozzájárult 2 ezer koronával. 1903 végén több sajtóorgánum arról számolt be, hogy egy szélhámos, aki magát miniszteri tanácsosnak adta ki, jelentős pénzüsszeggel csapta be B-t. Bár hivatali utódja, Batthyány Vilmos kanonok és más kollégái is károsultak, ez az eset is hozzájárulhatott ahhoz a benyomáshoz, hogy B. már nem képes teljes mértékben ellátni hivatalát.

B. idős korára hivatkozva fokozatosan visszavonult. 1904. november 30-án korábbi titkára, az 1870-ben született Batthyány Vilmos kanonok személyében koadjutort kapott. A szentszéki megerősítés 1905. január 15-én kelt. Batthyányt február 5-én Budapesten szentelték fel titiopoliszi címre, 1906-tól az egyházmegye általános helynökeként is működött. A visszaemlékezések szerint B. 1907-ben teljesen visszavonult a nyilvánosság elől. 1910-ben két kanonok közreműködésével újabb komplex tárgyalások kezdődtek a kormánnyal a B. visszavonulásával kapcsolatos gazdasági kérdésekről; ennek eredményét a király 1910. február 1-én, később pedig Róma is jóváhagyta. B. koadjutortát utód-

lási joggal ruházták fel, aki ezen felül március 15-én *in spiritualibus* a püspökség apostoli adminisztrátora lett. B. ugyanakkor nem mondott le, továbbra is fenntartotta püspöki méltóságát és a magyar felsőházi tagságra vonatkozó államjogi kiváltságát. A megállapodás a püspöki javadalmakkal való rendelkezés és azok használatának jogát is Batthyányra ruházta át 1910. január 1-től, B. számára pedig évi 50 000 korona nyugdíjat és pontosan meghatározott természetbeni járandóságot biztosított, lehetővé téve a „rangjának megfelelő” életszínvonalat. Az egyházzal szemben kritikus baloldali sajtóorgánumok B. halála után megjegyzték, hogy utódját csak az uralkodó parancsa tartotta vissza attól, hogy a „gyengeelméjűvé lett agg” B-t egy bérelt lakásban helyezze el.

Batthyány hivatalosan 1911. március 18-án vette át a püspökséget. B. néhány nappal később, március 26-án, életének 87. évében hunyt el szélütés következtében. 29-én temették el a nyitrai székesegyház püspöki sírboltjában. Mivel nem írt végrendeletet, az akkor érvényes szabályozásnak megfelelően vagyonát a püspökség, a kincstár és a család között osztották fel egyenlő arányban. Mintegy 3 millió korona értékű készpénzt és ingóságot hagyott hátra, beleszámolva az utódja kárpótlását kitevő 140 ezer korona összeget.

• *Művei*: Egyházi beszéd szent István király ünnepén, Budapest 1885; *Arcipastierska reč*, Budapest 1887; *Arcipastierska reč*, Budapest 1893; *Truchloreč nad mohylou neb. Gabriela Baross de Belus*, Trenčín 1893; JESZENSZKY ALAJOS (szerk.), *Bende Imre Beszédei*, Nyitra 1897. • *Források*: ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; AAV Archivio della Nunziatura Apostolica in Vienna, bustae & fasciculi: Obolo; *Imrich Bende. Baňsko-bystrický biskup*, Vlast a svet 2 (1887) 21: 242; *Imrich Bende. Biskup nitriansky*, VlasŽa svet 8 (1893) 2: 18; *Das Vaterland* 5. 12. 1886 és 15. 2. 1903; *Welt-Blatt* 23. 4. és 28. 5. 1887; *Sport und Salon* 28. 2. 1901; *Pester Lloyd* 27. 3. és 25. 4. 1911; *Nyitramegyei Szemle* 30. 2. 1911 [nekrológ]; *Arbeiter Zeitung* 14. 4. 1911; *Vásárnapi Újság* 1886, 842; *Magyarország* 1911. 3. 28., 9. • *Irodalom*: FAZEKAS, *A bécsi Pázmáneum... hallgatói*; KONIAROVÁ, *Banskobystrickej diecézy*, 87; *Schem. Neosolien*. 1995, 18; STRÁNSKY–CSERENYEV, *Biskupstva nitrianskeho*, 270–272.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 130–132.

BERNARD JOZEF MELIŠ OP–RUPERT KLIEBER szócikkét

fordította: SZIRTES ZSÓFIA

lektorálta: TENGELY ADRIENN

I.2.8. RIMELY KÁROLY [RIMÉLY] (1825–1904)

Besztercebánya, 1893. szeptember 14. – 1904. január 13.

R. 1825. február 4-én született Esztergomban. Apja, Rimely Ferenc polgár, vármegyei tisztviseelő; anyja, Sloboda Erzsébet ugyancsak esztergomi polgári családból származott. A rokonsághoz tartozott Rimely Mihály (János), 1843–1865 között pannonthalmi főapát. R. a gimnázium első két évét szülővárosában végezte, majd belépett a pozsonyi *Americanumba*, hogy egyházi pályára lépjen. Filozófiai tanulmányait 1840-től Nagyszombatban (Trnava SK) folytatta. A teológiát Bécsben, a *Pazmaneum* növendékeként végezte 1843–1847 között. 1848. június 21-én szentelték pappá. Szentelése után rövid ideig a beteg dömösi pap kisegítőjeként szolgált, majd Patakon és 1849-től Buda-Krisztinavárosban káplán. Budavár ostromakor a honvédek lelkesze volt, részt vett az elesettek temetésében. Ekkor maga is életveszélybe került, egy golyó állítólag keresztülfúrta reverendáját. 1850-ben visszatért a *Pazmaneumba* mint tanulmányi prefektus. Miután megvédte a magyar szemináriumokról írt egyháztörténeti értekezését, a bécsi egyetem 1852. november 4-én teológiai doktorrá avatta. Ezt követően az esztergomi szemináriumban egyháztörténelmet és kánonjogot tanított. 1853-ban mindkét tárgy rendes tanára lett. 1860 végén a szeminárium rektorhelyettese, majd 1865-ben a *Pazmaneum* rektora lett, emellett tanított a *Theresianumban* és a bécsi egyetemen is. 1867. március 16-án a pozsonyi káptalan kanonokká választotta. 1870. július 3-án elnyerte a lekéri (Hronovce SK) apáti címet és javadalmat, ami mintegy 12 000 forint éves jövedelmet jelentett. 1868–1876 között a császári család szolgálatában állt; magyart és irodalmat tanított Rudolf trónörökösnek, Gizella és Klotild főhercegnőknek. Egykorú híradások szerint az 1870-es évek végén R. a kassai és a székesfehérvári püspöki székház várományosa volt, azonban Simor primás nem támogatta. Állítólag a császár saját kezű levelében vigasztalta az elmaradt kinevezés miatt, ezt követően „örökös jelölt” hírében állt. R. pályája új irányt vett 1889. április 28-án, amikor Pozsony város plébánosává választották. Formális kinevezésére május 7-én került sor. Egyidejűleg pozsonyi főesperes is lett; e tisztségébe június 10-én iktatták be. Az akkor 64 éves R. már idősnek és betegnek érezte magát, ezért a következő évben több hetet töltött pihenéssel az Alpokban. R. ettől függetlenül intenzíven részt vett a város és Pozsony vármegye politikai életében. Tizenkét évig vezette

az iskolaszéket és a kultúregyletet. A Magyar Történelmi Társulat alapító tagja volt. Knauz Nándor és Ortvy Tivadar pozsonyi történészekkel együtt megírta a pozsonyi káptalan történetét feldolgozó első tanulmányt, amely kemény szakmai kritikákat is kapott. Ő írta meg a *Pazmaneum* történetét is. Városi lelkészként papja volt az uralkodóház Pozsonyban tartózkodó tagjainak is.

A primás javaslatára Csáky Albin vallás- és közoktatásügyi miniszter (1888–1894) R-t javasolta a megüresedett besztercebányai püspöki székbe. A király 1893. május 23-án nevezte ki, a pápai megerősítés június 15-én kelt. R-t Vaszary primás szentelte püspökké augusztus 27-én Pozsonyban; ünnepélyes beiktatása szeptember 14-én zajlott. R-t már néhány hónappal később heves támadás érte a hazafiasság hiánya miatt, amelyre a Kossuth Lajos halála alkalmából tartott, 1894. tavaszi gyászünnepélyek adtak alkalmat. Széles körben elterjedt a hír, hogy Besztercebányán egyedül a püspöki kúria, a káptalan és a szeminárium épülete nem volt gyászszimbólumokkal díszítve, ezért a radikális-liberális polgárság képviselői és budapesti diákok húsvétvasárnap látványos tüntetés keretei között a püspöki palota elé vonultak, jelszavakat skandáltak az uralkodó dinasztia, a katolikus egyház és a püspök ellen, és követelték a polgári házasság bevezetését. A városi tanács bocsnatkérő levelében elhatárolódott az eseményektől és hűségéről biztosította a püspököt.

R. rendszeresen megfogalmazott programadó pásztorleveleiben többek között a böjti fegyelemmel és az ateizmus jelenségével foglalkozott. Az akkoriban hevesen vitatott házassági kérdés kapcsán 1894-ben lelkigyakorlatot rendelt el a papság számára, hogy ezzel készítse fel az előrelátható lelki küzdelemre. 1895. január 5-i levelében tájékoztatta a lekipásztorokat a polgári házasság bevezetéséről rendelkező új törvényről, utalt a várható káros következményekre és imára szólított fel. A magyar püspöki kar e témában megfogalmazott pásztorlevelét, amelyet R. is aláírt, 1895. szeptember 1-jén a besztercebányai egyházmegyében is kiadták. Feltűnést keltett továbbá 1903. évi pásztorlevele, amelyben a papságot határozott szavakkal, számos szentírási és teológiai idézettel intette engedelmességre, amely véleménye szerint erősen veszélyeztetve volt. Hosszú fejtegetéseinek fő motívuma szerint a pap *alter Christus* (második Krisztus, Krisztus helyettese). A püspöki konferencia ülésein gyakran vett részt; 1897-ben ő maga elnökkölt. Szlovák anyanyelvű híveivel nem volt nemzeti okokból adódó kellemetlensége,

mert rendkívül diplomatikusan és tapintatosan kezelte a nemzetiségi kívánalmakat.

R. támogatta a jótékony kezdeményezéseket, elszegényedett családok közvetlen anyagi támogatásától kezdve munkáslakások építtetéséig. 1896. március 19-én alapítványt tett a püspökség nyugalmazott papjai számára. Jelentős összeget fordított a garamszentkereszti (žiar nad Hronom SK) püspöki palota felújítására. Papságának 50. évfordulóját Rómában ünnepelte 1898-ban. A többszörös állami és egyházi kitüntetésben részesült R. 79 évesen, 1904. január 13-án halt meg a garamszentkereszti palotában, szívinfarktus következtében. Január 16-án, az ottani püspöki kriptában helyezték végső nyugalomra. Végrendeletet nem hagyott hátra, mivel vagyonát még életében szétosztotta rokonai és a rászorulóknak között.

• *Művei:* *Collegii Pazmaniani*, h. é. n.; *Egyházi Beszéd, melyet Szent István, Magyarország első apostoli királyának ünnepén Bécsben a nt. Kapuczinus atyák templomában... mondott Rimely Károly*, Bécs 1865; *Capitulum insignis Ecclesiae Collegiatae Posoniensis ad S. Martinum*, Posonii 1880; • *Források:* *Grazer Volksblatt* 24. 1. 1893; *Salzburger Chronik* 21. 7. 1894; *Pester Lloyd (Abendblatt)* 13. 1. 1904; *Neues Wiener Tagblatt* 14. 1. 1904; *Das Vaterland* 14. és 19. 1. 1904; *Budapesti Hírlap* 1893. 6. 7. (melléklet); *Alkotmány* 1904. 1. 14., 1–3; • *Irodalom:* FAZEKAS, *A bécsi Pázmáneum... hallgatói*; FAZEKAS–BEKE, *A bécsi Pázmáneum*; HC VII–IX; LACKO, *Banskobystrické biskupstvo*; LKKOS; ÖBL; SBS, V; SZÖGI, *A nagyszombati... 1802–1850*, p. 25; STURM, 1901–1906; ZELLIGER.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 78–81.

BERNARD JOZEF MELIŠ OP–RUPERT KLIEBER szócikkét

fordította: SZIRTES ZSÓFIA

lektorálta: TENGELY ADRIENN

I.2.9. RADNAI FARKAS [RADNAY] (1848–1935)

Besztercebánya, 1904. szeptember 29. – 1920. december 16.

R. 1848. március 25-én született az erdélyi Kisjenőn (Chişineu RO), Rillhammer Farkas/Wolfgang Rillhammer néven, feltehetőleg szerény körülmények közé. A nagyváradi (Oradea RO) gimnázium elvégzése után fi-

lozófiát és teológiát tanult Pesten. Tanulmányait mindkét szakon doktorátussal zárta. Nevét 24 éves korában, 1872 során magyarosította Radnaira, azt követően, hogy 1871. augusztus 16-án pappá szentelték. Felszentelése után káplánként szolgált, majd 1873-ban a nagyvárad püspöki kancellária fogalmazója, 1880-ban szemináriumi rektor lett. 1899-ben meghívást kapott a nagyvárad székeskáptalanba. Magyarország keresztény hitre térésének 900 éves jubileuma alkalmából terjedelmes emlékiratot fogalmazott meg, amelyet az uralkodónak ajánlott. I. Ferenc József 1901. december 16-án segédpüspökké nevezte ki az idős és beteges nagyvárad ordinárius, Schlauch bíboros mellé. R. az ő nézeteit képviselte a katolikus autonómia-mozgalom kongresszusain is. 1902. január 25-én szentelték fel mint europusi címzetes püspököt. Az 1902-ben elhunyt bíboros, a prímás és a kormány kedvező állásfoglalásai alapján Berzeviczy Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter (1903–1905) a királynak R-t javasolta a besztercebányai püspöki székre. Ennek során felhozta, hogy R. egyházkormányzati tapasztalattal rendelkezik, és már szemináriumi rektorként megmutatkozott „egyházi és hazafias lelkülete”, a vármegyei közgyűlés tagjaként pedig „hazafiasan, tapintatosan és mérsékelten viselkedett”. Ráadásul tökéletesen beszéli a szlovák többség nyelvét, így hatásosan fel tud lépni a papság és a nép körében „a nacionalista üzelmek csábításai” ellen. A király R-t 1904. április 6-án nevezte ki. A pápai megerősítésre július 16-án, az ünnepélyes beiktatásra szeptember 29-én került sor.

A kiváló kánonjogász R. működését erősen beárnyékolták a nemzetpolitikai viták. A magyar nemzeti eszme elkötelezettjeként támogatta a magyar kormányok magyarosítási törekvéseit, és 1904-től az e politikát tartósan támogató Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület (FEMKE) élén állt. Korábbi mentorához, Schlauch Lőrinc bíboroshoz hasonlóan néhány évig elnöke volt az 1861-ben alapított katolikus Szent László Társulatnak, amely támogatta többek között az amerikai, a bukovinai, a moldvai és a bosznia-hercegovinai magyar missziós intézményeket. E minőségében az egyesület éves péterfillér adományait Rómába küldte (1909-ben például 2000 koronát). Püspöki befolyását felhasználta a magyar nyelvű népiskolai oktatás keresztülvitelére és a szlovák nemzeti érzelmű papok és tanárok megrendszabályozására. Nem volt hajlandó szlovák nyelven prédikálni. Elrendelte, hogy az egyházi hivatalok – beleértve a püspöki kancelláriát is – levelezési és hivatali nyelve a korábbi latin helyett a magyar legyen. R. mű-

ködése alatt a sematizmusokban is magyar nyelven szerepeltek a hely- és személynevek, s már nem latinul. Sok pap tiltakozása ellenére R. egy pásztorlevelében Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter hevesen vitatott 1907. évi oktatásügyi törvényét, az úgynevezett *Lex Apponyi*-t is védelmébe vette. E politika ellen különösen erősen tiltakozott Sujánszky Ferenc (František Šujanský) szelcsei (Selce SK) plébános, akit 1907-ben bekövetkezett halálakor a közeli Besztercebánya székeskáptalanjának egyetlen kanonokja sem mert eltemetni, nehogy „pánszláv üzemekkel” vádolják. Sujánszkyt végül Kohúth János (Ján Kohúth) – 1919/20-ban káptalani helynök és az egyházmegye ideiglenes vezetője – temette el.

R. nemzetpolitikai nézetei szimbolikusan is megnyilvánultak. 1908-ban az egyházmegyei liturgiai direktóriumban lefokozta Cirill és Metód ünnepnapját, és az 1863 óta a morva egyházmegyékkal együtt július 5-én megült ünnepet július 7-re tette át. Miközben a magyar érzületű papoknak engedélyezte, hogy az 1909. évi parlamenti választások idején jelöltessék magukat, ugyanezt megtiltotta Medveczky Károly (Karol Medvecký) szlovák papnak, akit egy szegény és messzi településre, Bacúrba (Bacúrov SK) helyezett plébániai kormányzónak. Az egykori ferences novícius 1918 őszén megbosszulta ezt, mivel R. ellen kánoni pert indított a római Zsinati Kongregáció előtt, amelyben súlyos vádakat emelt a püspök ellen. Eszerint R. botrányosan profán életet él, a püspöki aulában „nőuralmat” vezetett be, ezáltal hozzájárulva a klérus erkölcsi hanyatlásához; emellett rosszul igazgatja a püspöki menzajövedelmeket, és elnyomja a szlovák nyelvet. R. már a háború előtt szembesült hasonló vádakkal: a *Slovenský týždenník* (Szlovák Hétilap) 1909. október 15-i számának egyik cikke azt állította, hogy házastársi jellegű viszonyt folytat házvezetőnőjével, akitől gyerekei is születtek. R. 1911-ben megnyerte a pert az újság ellen, az eljárás során ügyvédei útján ismertette, hogy háztartásának vezetését már az 1890-es években az akkor 46 éves unokatestvérére, Szánthó Jozefára bízta, akinek néhai apja járásbíró volt.

A különféle feszültségek miatt R. hivatali idejének nagy részét a garamszentkereszti (Žiar nad Hronom SK) püspöki palotában töltötte. Csak a világháború alatt, a magyarosítási törekvések háttérbe szorulásakor enyhült a helyzet a püspök nagyvonalú jótékonyági kezdeményezésével. Ebből az időből származik az egyetlen adat arra vonatkozóan, hogy R. saját jövedelméből jelentősen megnövelte a péterfillér-gyűjtések vég-

összegét (például 1915-ben 2000 koronával, 7700 korona végösszegre), amely a püspökség szegénysége miatt hagyományosan csekély volt. R. ellenszenvet váltott ki azzal, hogy nem állt ki Kacska József (Jozef Kačka) dóvali (Donovaly SK) plébános mellett, amikor azt 1915-ben béke- és oroszpartí prédikációi miatt tizenöt év börtönre ítélték. R. 1916-ban több pásztorlevelében buzdította a papságot a hadikölcsön jegyzésének támogatására, hogy ezzel az otthon maradottak bátor és áldozatkész testvéreik számára lehetővé tegyék a fronton „harcuk folytatását a végső győzelemig”.

R. 1918 karácsonyi pásztorlevelében élesen elítélte a fiatal Csehszlovák Köztársaság létrejöttét. A kormány magyarosító politikájának támogatójaként számon tartott R-t – Batthyány Vilmos nyitrai püspök mellett – 1918 decemberében a Károlyi-kormány igyekezett lemondásra bírni, hogy helyette egy magyar érzelmű, ám népszerűbb püspököt nevezzenek ki, és így biztosítsák a beszercecebányai egyházmegye hűségét a magyar államhoz a csehszlovák törekvésekkel szemben. Persián Ádám, a katolikus ügyek kormánybiztosa ezért 1918. december 10-én Nyitrára utazott Batthyány püspökkel tárgyalni és R-hoz is készült, de a cseh csapatok időközbeni bevonulása miatt erre már nem maradt lehetősége. A fordulat napjaiban a R. által megrendszabályozott pap, Medveczky Károly a Szlovák Nemzeti Tanács titkára lett, és Hlinka Andrással (Andrej Hlinka) együttműködve dolgozott a szlovák anyanyelvű klérus politikai mozgósításán. A Szlovák Nemzeti Tanács megszűnése után Medveczky a központi kormány teljhatalmú megbízottjaként és szlovákiai egyházügyi miniszteri referensként a következő hónapokban, illetve egészen 1923. évi felmentéséig meglehetősen ambivalens szerepet játszott a katolikus egyházkormányzat háború utáni újjászervezésében. Az irányadó miniszterek, Edvard Beneš és Vavro Šrobár megbízásából kiutasította R-t az országból. Ez volt a csehszlovák kormány válasza a szlovákiai apostoli delegátus elmaradt kinevezésére, ami Csernoch hercegprímás ellenkezése miatt hiúsult meg.

A karhatalommal végrehajtott kiutasítás következtében R. 1919. március 25-én, születésnapján elhagyta egyházmegyéjét. Száműzetésébe elkísérte személyi titkára, Grosch Adolf kanonok. A kormányzat nem fogadta el a R. által általános helynöknek kinevezett Gürtler Józsefet. A püspök erőszakos kiutasítását a papság főként Medveczkynek róttá fel és megütközéssel fogadta, mely tény számottevően árnyalja a főpásztor és egyházmegyéje viszonyának megítélését. A zavaros hetekben a püspökség és a püspök szemé-

lyi vagyonának jelentős részét elidegenítették, emiatt a későbbi kártérítési tárgyalások nehezzé és hosszadalmassá váltak. Csehszlovák legionáriusok például kifosztották a püspöki borospincét. Az egyházmegye ideiglenes vezetője Kohúth János káptalani helynök lett, akinek működése R. hivatali utódja, a kormányközeli Marián Blaha beiktatásával ért véget. Blaha kinevezésére 1920. november 13-án, püspökké szentelésére 1921. február 13-án került sor.

R. először Esztergomban tartózkodott, majd a veszprémi püspök vendégeként Sümegre visszavonulva élt. R. 1919. április 13-án, a pápának írt levelében feltételesen felajánlotta visszalépését, emellett részletesen meghatározta kártérítési igényeit. A Szentszék azonban a nuncius tanácsára, tekintettel az új állammal fennálló egyre rosszabb viszonyra, úgy döntött, hogy vár az erőszakosan előidézett helyzet elismerésével. Végül XV. Benedek 1920. december 16-án elfogadta R. visszavonulását, akit egyúttal akszúmi (Etiópia) címzetes érseknek nevezett ki. E minőségében továbbra is részt vett az ország egyházi életében és a magyar püspökkari konferenciákon. Ottó magyar trónörökös 17. születésnapja alkalmából 1929-ben ünnepi nagymisét mutatott be a budapesti Szent István-bazilikában.

R. 1935. október 14-én halt meg; a sümegi plébániatemplom püspöki kriptájában temették el. Hivatali utódja, Blaha R. halála hírére az egyházmegye minden plébániáján gyászmisét mondatott érte.

• *Művei: A kereszténység és királyság szövetsége Magyarországon*, Oradea 1900. • *Források: ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; AAV Archivio della Nunziatura Apostolica in Vienna bustae & fasciculi: Obolo; Pester Lloyd* 27. 10. 1904, 18. 1. és 25. 5. 1911, 21. 4. és 2. 12. 1916; *Das Vaterland* 29. 4. 1904; *Wiener Salonblatt* 8. 12. 1929; *Nemzeti Újság* 1935. 10. 15., 10. • *Irodalom: HC VII–IX; HRABOVEC, Der Heilige Stuhl; KONIAROVÁ, Banskobystrickej diecézy; KAROL A. MEDVECKÝ, Cirkevné pomery katolíckych Slovákov v niekdajšom Uhorsku*, Ružomberok 1920; PERSIÁN ÁDÁM, *Kereszt és forradalom*, Budapest 2019; LUBOMÍR VILIAM PRIKRYL, *Radnai Vlk*, LKKOS, 1138; SALACZ GÁBOR, *A Magyar Katolikus Egyház a szomszédos államok uralma alatt*, München 1975; SBS, V, 19; TENGELY ADRIENN, *A magyar egyházak a forradalmak korában*, Eger 2011.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 81–84.

BERNARD JOZEF MELIŠ OP–RUPERT KLIEBER szócikkét

fordította: SZIRTES ZSÓFIA

lektorálta: TENGELY ADRIENN

RÖVIDÍTÉSEK

AAV	Archivio Apostolico Vaticano
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest)
NRKEL	Nagyvárad/Római Katolikus Egyházmegye Levéltára (Nagyvárad/ Oradea)
ÖStA HHStA	Haus-, Hof- und Staatsarchiv des Österreichischen Staatsarchivs (Bécs/ Wien)
RNL Bihar	Serviciul Județean Bihor al Arhivelor Naționale ale României (Román Nemzeti Levéltár Bihar Megyei Hivatala) (Nagyvárad/ Oradea)
VÉL	Veszprémi Érseki és Főképtalani Levéltár (Veszprém)

KLIEBER, *Bischofslexikon*

Die Bischöfe der Donaumonarchie 1804 bis 1918. Ein amtsbiographisches Lexikon. Band I: Die röm.-kath. Kirchenprovinzen Gran, Kalocsa, Erlau im Königreich Ungarn, In memoriam Erwin Gatz, hg. von RUPERT KLIEBER, unter Mitarbeit von PÉTER TUSOR (Berlin, Duncker & Humblot, 2020) ISBN 978 3 428 15648 1

További rövidítések: <https://institutumfraknoi.hu/repositorium/abbreviations>

K é p a r c h í v u m

1. Ipolyi Arnold besztercebányai püspök (1872–1886)

2. Bende Imre, a leendő besztercebányai püspök (1887–1893)

3. *Rimely Károly eszterceházyai püspök (1893–1904)*

